

1989-2009: Ιστορία δύο καταρρεύσεων

Από το Τείχος του Βερολίνου στην Οδό Τείχους (Wall Street) της Νέας Υόρκης

«Ό,τι ήταν στερεό εξαερώνεται, ό,τι ήταν ιερό βεβηλώνεται...»

Καρλ Μαρξ/Φρήντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*

Υπό άλλες συνθήκες, το 2009 θα ήταν εορταστική χρονιά για τους άρχοντες του κόσμου. Τον Νοέμβριο συμπληρώνονται 20 χρόνια από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Συμβολικό το ορόσημο, αναγγέλλει το τέλος τού κατά Χόμπσμπωμ Σύντομου Εικοστού Αιώνα 1917-1989 –αιώνα μεγάλων σοσιαλιστικών επαναστάσεων, φασιστικών αντεπαναστάσεων και παγκοσμίων πολέμων– και την είσοδο στη Νέα Εποχή τής μίας παγκόσμιας αγοράς, της μίας υπερδύναμης και της μίας σκέψης.

Η σχεδόν θρησκευτική πίστη στην αθανασία του υπάρχοντος κοινωνικού υποδείγματος κυριάρχησε, μετά το 1989, και στην Κεντροαριστερά. Ο Βρετανός Άντονι Γκίντες, ο Γερμανός Ούλριχ Μπεκ και ο Γάλλος Αντρέ Γκορζ θεωρητικοποίησαν, από διαφορετική σκοπιά ο καθένας, τη «Νέα Οικονομία» των υπηρεσιών, της πληροφορικής και χρηματοπιστωτικής «καινοτομίας», που υποτίθεται ότι ωθούν την κοινωνία έξω από τη σφαίρα της υλικής παραγωγής, εξαφανίζοντας την εργατική τάξη ως δύναμη επαναστατικό υποκείμενο και καθιστώντας απαρχαιωμένη τη μαρξιστική θεωρία. Την ίδια λογική κατέληξαν να αναπαράγουν, με «ριζοσπαστική-αντικαπιταλιστική» επίφαση, παλιοί θεωρητικοί της προλεταριακής αυτονομίας, με προεξάρχοντα τον Ιταλό Τόνι Νέγκρι.

Τι ατυχία όμως: την ώρα που ετοιμάζαν το πάρτι των γενεθλίων, ανακοινώθηκε ότι ο εορτάζων ήταν ήδη νεκρός! Αντί να γιορτάσουν τα 20 χρόνια από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου συλλυπούνται εαυτούς και αλλήλους για την κατάρρευση στην... Οδό Τείχους, όπως θα μεταφράζαμε στα ελληνικά τη

* Ο Π. Παπακωνσταντίνου είναι φυσικός, διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών και δημοσιογράφος.

Wall Street! Στη θλίψη έρχεται μάλιστα να προστεθεί η ανατριχίλα όταν διαπιστώνουν ότι ο αναγγελθείς θάνατος του σοσιαλισμού δεν ήταν παρά σπάνια περίπτωση νεκροφάνειας: «Σήμερα το πρωί, όταν διάβασα τα νέα στην εφημερίδα, πίστεψα ότι είχα ξυπνήσει στη Γαλλία. Αλλά όχι, φαίνεται ότι ο σοσιαλισμός θα βασιλεύει στο μέλλον εδώ, στην Αμερική» δήλωσε ο Ρεπουμπλικανός γερουσιαστής Τζιμ Μπάνιγκ μετά την ουσιαστική κρατικοποίηση των δύο μεγαθηρίων στον τομέα των στεγαστικών δανείων Freddie Mac και Fannie Mae από την κυβέρνηση... Μπους!

Όπως θα έπρεπε να το περιμένουν, επί Μπαράκ Ομπάμα (ο οποίος ήρθε στην εξουσία ακριβώς χάρη στην κρίση) τα πράγματα χειροτέρεψαν αισθητά. «Τώρα, είμαστε όλοι σοσιαλιστές» ανήγγειλε σαρκαστικά το *Newsweek* στις 16 Φεβρουαρίου, παραφράζοντας τον αφορισμό του συντηρητικού Νίξον, κατά τον οποίο, σε εποχές κρίσης, «είμαστε όλοι Κεϋνσιανοί!». Στο βασικό θέμα του περιοδικού προβάλλεται ως επίκαιρη η προειδοποίηση της Αμερικανίδας συγγραφέα Έιν Ραντ ότι «η διαφορά μεταξύ κράτους πρόνοιας και ολοκληρωτικού κράτους είναι ζήτημα χρόνου» (!). Από κοντά ο υποψήφιος για το χρίσμα των Ρεπουμπλικανών στις τελευταίες προεδρικές εκλογές Μάικλ Χάκαμπι σχολίαζε ως εξής τα πρώτα μέτρα Ομπάμα για την αντιμετώπιση της κρίσης: «Ο Λένιν και ο Στάλιν θα ήταν ευτυχείς με αυτά που συμβαίνουν» (!) [*El Pais*, 3/3/2009]. Μ' αυτά και μ' αυτά, το *TIME* αφιέρωσε το εξώφυλλο και το βασικό θέμα του αφιερώματος για το φετινό Φόρουμ του Νταβός στον... Καρλ Μαρξ! «Παγκόσμια Οικονομία – Τι θα σκεφτόταν ο Μαρξ», ήταν ο σχετικός τίτλος, πάνω από εκτενές τσιτάτο από το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*!

Ενάμισι χρόνο μετά το πρώτο σοκ, αυτό που ξεκίνησε ως περιορισμένο, συγκυριακό πρόβλημα στην αμερικανική αγορά ακινήτων αναγνωρίζεται γενικά πλέον ως καθολική, συστημική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού, η χειρότερη μετά τη Μεγάλη Ύφεση του 1929-1933. Μια κρίση που συνοδεύεται από ένταση των κοινωνικών συγκρούσεων (ο καυτός Δεκέμβρης της Ελλάδας θεωρήθηκε διεθνώς οιωνός πολύ μεγαλύτερων αναμετρήσεων, πραγματικών εξεγέρσεων), πυροδοτεί πολιτικές ανατροπές (η πτώση των κυβερνήσεων Ισλανδίας και Λετονίας ανησύχησε πάρα πολλούς στην Ευρώπη) και εγκυμονεί μεγάλες γεωπολιτικές ανακατατάξεις, θέτοντας σε δεινή αμφισβήτηση την αμερικανική ηγεμονία και το υπόδειγμα της «παγκοσμιοποίησης».

Η περίεργη «νηφαλιότητα» της Αριστεράς

Ωστόσο, την παραμονή της κρίσιμης μάχης οι μαχητές εμφανίζουν τη μεγαλύτερη κούραση. Στην Ελλάδα και διεθνώς η Αριστερά δεν φαίνεται να παίρνει τό-

σο σοβαρά τον εαυτό της όσο την παίρνουν οι αντίπαλοί της. Στις περισσότερες περιπτώσεις, μάλιστα, κόμματα και οργανώσεις της Αριστεράς εμφανίστηκαν να υποτιμούν το βάθος και τις συνέπειες της κρίσης περισσότερο από τους σοβαρότερους εκπροσώπους της κατεστημένης σκέψης. Το ίδιο συνέβη στο «διά ταύτα». Πέρα από τις γενικόλογες, ριζοσπαστικές μεγαλοστομίες, τα περισσότερα ρεύματα της Αριστεράς δεν τολμούσαν καν να αρθρώσουν τη λέξη «κρατικοποίηση», μην τυχόν και κατηγορηθούν για «κρατικισμό», τουλάχιστον μέχρι να αρχίσουν τις κρατικοποιήσεις οι Μπράουν και Ομπάμα.

Το φαινόμενο αυτό αποτελεί ένδειξη χρόνιας ιδεολογικής ηττοπάθειας, που κληρονομήθηκε από την ιστορική υποχώρηση του 1989 και επιμένει χάρη στη δύναμη αδράνειας της συνείδησης, ακόμη κι όταν οι υλικές συνθήκες που τη διαμόρφωσαν έχουν πλέον αλλάξει ριζικά. Είναι ενδιαφέρον δε ότι επέδρασε ακόμη και σε χώρους που αρέσκονται στην υπερεπαναστατική ρητορεία. Εκπρόσωποί τους θεωρούσαν, για μεγάλο διάστημα, ότι η κρίση είναι μια συγκυριακή μεταβολή, χωρίς μεγάλο βάθος, η οποία μεγεθύνεται τεχνητά από την αστική τάξη για να τρομοκρατούνται οι εργαζόμενοι και από τους ρεφορμιστές για να δικαιώνεται η εγκατάλειψη του «άμεσου επαναστατικού αγώνα» στο όνομα των «προγραμματικών-μίνιμουμ».

Το πρόβλημα φαίνεται να είναι βαθύτερο από μια απλή αστοχία στην εκτίμηση της συγκυρίας –κάτι που θα μπορούσε εύκολα και γρήγορα να διορθωθεί– και να αφορά τη «σύγκρουση πολιτισμών» για την ίδια την ουσία της εργατικής πολιτικής. Αν δηλαδή η κομμουνιστική επανάσταση αντιμετωπίζεται ιδεαλιστικά ως «πρόταγμα», ως μεγαλειώδες ανθρωπιστικό ιδεώδες του αριστερού-φρονηματία –το οποίο εγχράσσεται στη συνείδηση των μαζών με τη θεωρητική κατήχηση και τον κινηματικό ακτιβισμό– ή αν αντιμετωπίζεται ιστορικού-λιστικά, ως κοινωνική αναγκαιότητα που γεννιέται αντικειμενικά από τη σύγκρουση παραγωγικών δυνάμεων/παραγωγικών σχέσεων και εξελίσσεται με τη διαμεσολάβηση των δρώντων πολιτικών υποκειμένων.

Εδώ εισέρχεται ο καταλυτικός πολιτικός ρόλος των κρίσεων. Αν ο διεθνής καπιταλισμός ήταν σε θέση να αυξάνει σταθερά τον κοινωνικό πλούτο χωρίς έντονα κρισιμικά φαινόμενα, τότε ο σοσιαλισμός θα μετατρέποταν σε ηθικό αίτημα ευαίσθητων διανοουμένων και θα αναζητούσε τη διάσωσή του σε από μηχανής θεούς, εξωτερικούς του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής –π.χ. πόλεμοι, «εθνικά» θέματα, πολιτικές εκτροπές– ή θα εκφυλιζόταν σε καθαρό πολιτικό βολонταρισμό μιας εξτρεμιστικής σχέτας. Αυτή ήταν η λογική του Μαρξ το 1850, όταν έγραφε στη *Νέα Εφημερίδα του Πήνου*:

Σ' αυτή τη γενική ευημερία, όταν οι παραγωγικές δυνάμεις της αστικής κοινωνίας αναπτύσσονται τόσο πληθωρικά όσο είναι γενικά δυνατό μέσα στα

πλαίσια των αστικών σχέσεων, δεν μπορεί να γίνει λόγος για πραγματική επανάσταση. Μια τέτοια επανάσταση είναι δυνατή μόνο στις περιόδους που αυτοί οι δύο παράγοντες, οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και οι αστικές μορφές παραγωγής, έρχονται σε αντίφαση μεταξύ τους [...]. Μια νέα επανάσταση είναι δυνατή μονάχα σαν επακόλουθο μιας καινούργιας κρίσης. Αλλά είναι εξίσου βέβαιη όσο και η τελευταία. [Μαρξ 1989]

Βεβαίως, η σχέση της οικονομικής κρίσης με την κοινωνική συνείδηση δεν είναι ευθύγραμμη, όπως θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει από μια κυριολεκτική και όχι ιστορική ανάγνωση αυτού του χωρίου, αλλά διαλεκτική. Η κρίση δεν οδηγεί κατ' ανάγκην σε επανάσταση, και η επανάσταση δεν προϋποθέτει αναγκαστικά κρίση οικονομικού χαρακτήρα στη δοσμένη συγκυρία. Για παράδειγμα, η κρίση του 1847-48 όντως οδήγησε στην πρώτη «ηπειρωτική επανάσταση» της Ευρώπης, αλλά η κρίση του 1929-33 είχε πολύ διαφορετικά αποτελέσματα από χώρα σε χώρα: στη Γερμανία έφερε τον εθνικοσοσιαλισμό, στην Αμερική το New Deal του Ρούζβελτ, ενώ στη Γαλλία έφερε στην εξουσία το Λαϊκό Μέτωπο.

Από την άλλη, δεν είναι καθόλου δεδομένο ότι μια περίοδος οικονομικής άνθησης θα οδηγήσει αναγκαστικά στη ρεφορμιστική ενσωμάτωση – κάτι που έδειξε άλλωστε η Μεγάλη Έκρηξη του 1968, στο τέλος μιας μακράς περιόδου οικονομικής μεγέθυνσης με όρους «κοινωνικού κράτους». Ήδη ο Τρότσκι έγραφε χαρακτηριστικά, αναφερόμενος αναδρομικά στη μεγάλη παγκόσμια κρίση μετά τη «Μαύρη Παρασκευή», το φθινόπωρο του 1907, στη Γουόλ Στρίτ:

Το 1907, το 1908 και το 1909 μια τρομερή οικονομική κρίση έπληξε και τη Ρωσία. Η κρίση εκμηδένισε πραγματικά το κίνημα (σ.σ. τη δημοκρατική επανάσταση του 1905-1907) καθώς οι εργάτες, που είχαν υποφέρει τόσο στη διάρκεια των προηγούμενων αγώνων, μοιραία αποθαρρύνθηκαν από τις συνέπειες της ύφεσης... Πολλοί από εμάς υπερασπιζόμαστε την άποψη ότι το ρωσικό επαναστατικό κίνημα δεν θα μπορούσε να αναγεννηθεί παρά μόνο από μια ευνοϊκή οικονομική συγκυρία. Και αυτό ακριβώς έγινε. Στη διάρκεια των ετών 1910, 1911 και 1912 υπήρξε οικονομική βελτίωση, μια συγκυρία που βοηθούσε την εργατική τάξη να ανασυγκροτηθεί, να συγκεντρωθεί, να ξεπεράσει την αδυναμία και την αποθάρρυνση. [Τρότσκι 1921]

Επομένως, δεν είναι η απόλυτη εξαθλίωση αλλά η σύγκρουση ανάμεσα στις αυξημένες απαιτήσεις που έχει δημιουργήσει η ανάπτυξη και στις απότομα μειωμένες δυνατότητες πραγματοποίησής τους που θρέφει τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό. Εντέλει, η αντικαπιταλιστική Αριστερά οφείλει να αντιμετωπίσει την κρίση όχι ως σωτήρια έξοδο κινδύνου, που θα τη βγάλει από το πολιτικό περι-

θώριο, αλλά ως πεδίο αποφασιστικών ταξικών συγκρούσεων, που θα καθορίσουν για μεγάλο διάστημα το μέλλον της εργασίας και του πολιτισμού, μαζί και της ίδιας της κομμουνιστικής επαναθεμελίωσης. Αλλά για τι είδους κρίση γίνεται λόγος;

Μια φορά σ' έναν αιώνα

Τη Δευτέρα 15 Σεπτεμβρίου 2008 κήρυξε χρεοκοπία η επενδυτική τράπεζα Lehman Brothers, ένας από τους κολοσσούς της Γουόλ Στριτ – τόσο ασφαλής στη συνείδηση των επενδυτών όσο ο «Τιτανικός» στα μάτια των επιβατών όταν ξεκινούσε το παρθενικό του ταξίδι, τον Απρίλιο του 1912. Αυτό ήταν το σημείο καμπής, που σηματοδότησε το πέρασμα σε ένα νέο, πολύ περισσότερο δραματικό στάδιο της κρίσης, η οποία είχε ξεκινήσει 13 μήνες νωρίτερα.

Την επομένη, 16 Σεπτεμβρίου, ο Βρετανός εικαστικός καλλιτέχνης Ντάμιεν Χριστ έσπασε ένα δύσκολο ρεκόρ του Πάμπλο Πικάσο: το *Χρυσό Μοσχάρι* –ένα νεκρό μοσχάρι σε φορμαλδεϋδη, με ολόχρυσα κέρατα– και άλλα εξίσου εκκεντρικά έργα του, πουλήθηκαν σε δημοπρασία του οίκου Σόθμπι'ς, στο Λονδίνο, αντί 198 εκατομμυρίων δολαρίων (το προηγούμενο ατομικό ρεκόρ του Πικάσο ήταν μόλις 32 εκατομμύρια δολάρια).

Η εκτίναξη των τιμών στην αγορά σπάνιων έργων τέχνης είναι μία μόνο από τις πάμπολλες εκδηλώσεις προκλητικά πολυτελούς κατανάλωσης, ακριβώς πάνω στην κορύφωση της κρίσης. Σταχυολογώντας εντελώς επιπόλαια από την καθημερινή ειδησεογραφία, διαβάζουμε ότι ένα ζευγάρι ψηλοτάκουνα γυναικεία σανδάλια του οίκου Veneta πουλιέται αντί 850 ευρώ, ένα χειροποίητο ρολόι Carouge στοιχίζει 4.900 έως 185.000 ευρώ, ένα μαρτίνι on the rock στο ξενοδοχείο «Algonquin» της Νέας Υόρκης (σερβίρεται με ένα διαμάντι στον πάτο του ποτηριού) κοστίζει 10.000 δολάρια, ενώ μια βραδιά στη βασιλική σουίτα του ξενοδοχείου «Grand Hills» στα περίχωρα της Βηρυτού κοστολογείται 23.000 ευρώ.

Παρόμοιες πληροφορίες, όπως και οι λιγότερο ακραίες εμπειρίες που όλοι λίγο πολύ αποκομίζουμε σχετικά με την προκλητικά παρασιτική κατανάλωση ορισμένων στρωμάτων, είναι λογικό να θρέφουν ερωτήματα του τύπου: Μήπως η κρίση είναι πολύ λιγότερο σοβαρή από ό,τι μας λένε; Μήπως όντως τη μεγεθύνουν σκόπιμα για να δικαιολογήσουν νέες αντεργατικές επιδρομές; Και εν πάση περιπτώσει, αν οι χρυσοκάνθαροι μεγαλοκαπιταλιστές έχουν τόσα λεφτά για πέταμα, δεν είναι σχετικά εύκολο να αντιμετωπιστεί η κρίση με μια απλή αναδιανομή του πλούτου προς όφελος των φτωχών, όπως εισηγούνται πλείστοι όσοι, από τον χριστιανικό «αντικαπιταλισμό» του Βατικανού μέχρι τον αναγεννημένο νεοκεϋνσιανισμό [Krugman 2008];

Δυστυχώς, οι απαντήσεις είναι αρνητικές. Η έκρηξη της πολυτελούς καταναλώσης τμήματος των κυρίαρχων τάξεων αποτελεί ίσα ίσα σαφή ένδειξη γενικευμένης κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίων. Οι καπιταλιστές προτιμούν να επενδύσουν τα λεφτά τους σε χρυσά μοσχάρια μέσα σε φορμαλδεύδη αντί να τα επενδύσουν σε μηχανές και βιομηχανικές εγκαταστάσεις, ή ακόμη και σε μετοχές επιχειρήσεων, απλούστατα διότι οι «παραγωγικές» επενδύσεις δεν τους υπόσχονται στη δεδομένη συγκυρία κέρδη.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τις φιλανθρωπικές ουτοπίες του συρμού, η επιλογή τους αυτή είναι απολύτως ορθολογική από τη σκοπιά του συστήματος: αντιπροσωπεύει ένα από τα μέσα για την καταστροφή πλεοναζόντων κεφαλαίων (κεφαλαίων που δεν μπορούν να αξιοποιηθούν αφήνοντας κέρδος), η οποία είναι εντελώς αναγκαία για την υπέρβαση της κρίσης του καπιταλισμού μέσα στα όρια του καπιταλισμού. Κι όσο μεγαλύτερη είναι η κρίση τόσο μεγαλύτερη είναι η έκταση της «αναγκαίας» καταστροφής. Μιας καταστροφής η οποία, βεβαίως, επιτυγχάνεται όχι μόνο μέσω της πολυτελούς κατανάλωσης αλλά και μέσω ισχυρότερων όπλων, όπως η εκκαθάριση προβληματικών επιχειρήσεων, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις, οι μαζικές απολύσεις και η εκτίναξη της ανεργίας, η σημαντική πτώση της αξίας κεφαλαιουχικών αγαθών, πρώτων υλών και εργατικής δύναμης, ή ακόμα και οι μεγάλοι πόλεμοι.

Η αρχική αντίδραση της συντριπτικής πλειονότητας των εκπροσώπων του αστικού κόσμου ήταν ότι επρόκειτο για μια επώδυνη αλλά όχι ιδιαίτερα ανησυχητική διαταραχή για την οποία θα έπρεπε να ενοχοποιηθούν οι τυχοδιωκτικές τράπεζες επενδύσεων και τα hedge funds της Αμερικής, με τα εξαιρετικά ριψοκίνδυνα στεγαστικά τους δάνεια και τα «νέα χρηματιστικά προϊόντα» (ιδίως τα λεγόμενα Credit Default Swaps – CDS) που τα συνόδευαν. Ωστόσο, τα θέματα της «Νέας Οικονομίας» ήταν ακλόνητα και ουδείς λόγος ανησυχίας συνέτρεχε, πόσο μάλλον αναθεώρησης οικονομικού υποδείγματος, μας διαβεβαίωναν. Τουλάχιστον στην ηπειρωτική Ευρώπη, περισσότερο «συνετή» από τα golden boys της Γουόλ Στρίτ και του Σίτι, ιδιαίτερα στον τομέα των στεγαστικών δανείων, και θωρακισμένη χάρη στη σιδερένια δημοσιονομική πειθαρχία που επέβαλε σε όλους η Συνθήκη του Μάαστριχτ – να 'ναι καλά η Μπούντεσμπανκ.

Γρήγορα έγινε φανερό όμως ότι το να αποδίδει κανείς μια τόσο βαθιά, καταστροφική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού σε ένα μικρό υποσύνολο των στεγαστικών δανείων της Αμερικής είναι εξίσου οξυδερκές με το να θεωρεί ότι αυτό που οδήγησε την Ευρώπη στο μακελειό του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η δολοφονία του αρχιδούκα της Αυστροουγγαρίας Φερδινάνδου από έναν Σέρβο εθνικιστή. Άλλη μια φορά, πίσω από την αφορμή κρύβονταν πολύ σοβαρότερες αιτίες, οι οποίες αποκαλύπτονται βαθμιαία, με τις αλληπάλληλες μεταλλάξεις της κρίσης:

– Στο πρώτο στάδιο, που ξεκινάει τον Αύγουστο του 2007, κυριαρχεί η κρί-

ση του *real estate*, ύστερα από την κατάρρευση της αμερικανικής αγοράς ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων χαμηλής φερεγγυότητας (*subprime loans*), η οποία δημιουργεί τους πρώτους κραδασμούς σε μεγάλες επενδυτικές τράπεζες, κυρίως σε Αμερική και Βρετανία.

– Το δεύτερο στάδιο ξεκινάει με την κατάρρευση της *Lehman Brothers*, τον Σεπτέμβριο του 2008. Η κρίση εμπιστοσύνης εξελίσσεται σε διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση, που έχει ως αποτέλεσμα να παγώσει η ροή των πιστώσεων, το αίμα στις φλέβες του παγκόσμιου καπιταλισμού. Για να αποφύγουν το επαπειλούμενο «έμφραγμα», ένα κραχ τύπου 1929, Αμερική, Βρετανία και Ευρωζώνη διοχετεύουν συντονισμένα στο τραπεζικό σύστημα πρωτοφανή για τα μεταπολεμικά χρονικά ποσά και λαμβάνουν μέτρα εκτάκτου ανάγκης, συμπεριλαμβανομένων των εθνικοποιήσεων.

– Παρ' όλα αυτά, από το τελευταίο τρίμηνο του 2008 και, ακόμη περισσότερο, από το πρώτο τρίμηνο του 2009 η κρίση μπαίνει στο τρίτο στάδιο, περνώντας στην πραγματική οικονομία, με απότομη κάμψη της βιομηχανικής παραγωγής και του ΑΕΠ, εκτίναξη των απολύσεων και της ανεργίας και άμεση απειλή αποπληθωρισμού. Είναι ενδεικτικό ότι έφτασαν να απειλούνται με χρεοκοπία οι «τρεις αδελφές» του Ντητρόιτ, οι κολοσσοί της αμερικανικής αυτοκινητοβιομηχανίας, συμπεριλαμβανομένης της *General Motors*, για την οποία ένας πρώην διευθυντής της και μετέπειτα υπουργός Άμυνας της κυβέρνησης Αϊζενχάουερ είχε πει, κατά την ακρόασή του από το Κογκρέσο, το μνημειώδες «ό,τι είναι καλό για την *General Motors* είναι καλό για την Αμερική, και αντίστροφα».

Στις αρχές Μαρτίου, όταν γράφονταν αυτές οι γραμμές, η κρίση συνέχιζε να υποτροπιάζει από μέρα σε μέρα και ο φόβος μιας Αποκαλυπτικού τύπου κατάρρευσης, αλλά 1929, δεν είχε ξεπεραστεί. Σε κάθε περίπτωση, αποτελούσε πλέον κοινό τόπο ότι ο διεθνής καπιταλισμός διένυε τη χειρότερη κρίση μετά από εκείνη του 1929-33, από μερικές απόψεις μάλιστα την ξεπερνούσε: Από τον Οκτώβριο του 2007 μέχρι τον Μάρτιο του 2008 είχαν εξανεμιστεί στα διεθνή χρηματιστήρια κεφάλαια άνω των 42 τρισ. δολαρίων σημειώνοντας πτώση κατά 58%. Το ποσό αυτό ισοδυναμούσε με το 75% του παγκόσμιου ΑΕΠ και ήταν μεγαλύτερο από το αθροιστικό ΑΕΠ ΗΠΑ, Ιαπωνίας, Γερμανίας και Κίνας. Συγκριτικά, στην κρίση του 1929 η πτώση ήταν 54% και τα κεφάλαια που χάθηκαν ισοδυναμούσαν με το 47% του παγκόσμιου ΑΕΠ [Μαντικίδης 2009].

Από την αρχή της ύφεσης στις ΗΠΑ, τον Δεκέμβριο του 2007, χάθηκαν 3,6 εκατομμύρια θέσεις εργασίας, ενώ μέχρι το τέλος του 2009 ο αριθμός των απολυμένων σε παγκόσμια κλίμακα εκτιμάται ότι θα φτάσει τα 50 εκατομμύρια. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, η παγκόσμια ανάπτυξη «πρακτικά βρίσκεται σε νεκρό σημείο» και το 2009 η συνολική παραγωγή στις αναπτυγμένες χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ θα μειωθεί κατά 2%, κάτι που αντιπροσωπεύει τη χειρότερη εξέλιξη από

τη δεκαετία του 1930 [Newsweek 2009]. Πλάι στους ανέργους, σε τραγική κατάσταση βρίσκονται και πάρα πολλοί συνταξιούχοι, καθώς τα αποθεματικά των ταμείων τους είχαν επενδυθεί σε μετοχές και ομόλογα που κατέρρευσαν, με αποτέλεσμα να χάνουν τις συντάξεις ή τα επικουρικά και να αναγκάζονται να αναζητούν εισόδημα στα 70 τους.

Για πρώτη φορά μπορούμε να μιλάμε στην κυριολεξία για κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού, αφού χτυπάει ταυτόχρονα, αν και άνισα, όλα τα βασικά κέντρα και με ιδιαίτερη ένταση ακριβώς τις ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις της «Τριάδας» (ΗΠΑ, Ε.Ε., Ιαπωνία), καμία εκ των οποίων δεν μπορεί να παίξει το ρόλο της ατμομηχανής που θα σύρει από το βάλτο τις υπόλοιπες. Αντιθέτως, ο διεθνής καπιταλισμός εναποθέτει μεγάλο μέρος των ελπίδων του στην ανάπτυξη και τις αποταμιεύσεις της «κομμουνιστικής» Κίνας, όπως αναγκάστηκε να ομολογήσει, σεμνά και ταπεινά, η υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Χίλαρι Κλίντον, της οποίας οι πρώτοι σημαντικοί σταθμοί μετά την ανάληψη των καθηκόντων της ήταν, όχι τυχαία, η Κίνα και η Ιαπωνία.

Όλα αυτά μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ζούμε μια δομική κρίση της παγκόσμιας οικονομίας, σαν κι αυτές που συμβαίνουν μια φορά σε έναν αιώνα. Κάτι ακόμα περισσότερο: η οικονομική κρίση επιδεινώνεται από την αλληλεπίδρασή της με την οικολογική (τα ολοένα και συχνότερα ακραία καιρικά φαινόμενα λόγω της υπερθέρμανσης του πλανήτη προκαλούν τεράστιες απώλειες, ιδίως στις ασφαλιστικές εταιρείες, όπως το υπό κατάρρευση μεγαθήριο AIG στις ΗΠΑ) αλλά και από τη διάβρωση της αμερικανικής ηγεμονίας, που επιταχύνθηκε αντί να ανασχεθεί με τους τυχοδιωκτισμούς των νεοσυντηρητικών.

Το αθροιστικό αποτέλεσμα είναι να ωριμάζει σταδιακά μια συστημική, ιστορική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού – η δεύτερη μετά την περίοδο 1914-1945. Μια κρίση η οποία κυοφορεί δυνατότητες μεγάλων κοινωνικών εκρήξεων, πολιτικών ανατροπών (ήδη στην Ευρώπη δύο κυβερνήσεις, εκείνες της Ισλανδίας και της Λετονίας, έπεσαν σε συνθήκες κοινωνικής αναταραχής), αλλά και γεωπολιτικών συγκρούσεων απρόβλεπτης έκτασης και βιαιότητας, που θα ξαναμοιράσουν τα χαρτιά ανάμεσα σε παλιά και νέα ιμπεριαλιστικά κέντρα, βάσει των συντελούμενων ανατροπών στους συσχετισμούς δύναμης. Ωστόσο, το αρχικό ερώτημα για τα πραγματικά αίτια της υπό εξέλιξη κρίσης εξακολουθεί να αιωρείται αναπάντητο.

Μικροί και μεγάλοι κύκλοι

Οι περιοδικές κρίσεις αποτελούν αδιαμφισβήτητο εμπειρικό δεδομένο. Μετά την ολοκλήρωση της Βιομηχανικής Επανάστασης –χοντρικά γύρω στο 1820– κάθε

καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός αναπτύσσεται μέσα από διαδοχικούς κύκλους άνθησης-κρίσης, όπως οι διαδοχικοί κύκλοι εισπνοής και εκπνοής, με περιοδικότητα τα επτάμισι χρόνια κατά μέσον όρο.

Για την αστική οικονομική σκέψη, οι κρίσεις ήταν πάντα ένα μυστήριο, ένας δαίμονας που έπρεπε να εξορκιστεί. Η γενική τάση ήταν να αποδοθούν είτε σε εξωγενείς του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής παράγοντες –π.χ. αρρυθμίες στη σφαίρα της κυκλοφορίας και του χρήματος, πτώση της αποδοτικότητας της Γης, «υπερπληθυσμός», άνοδος της τιμής του πετρελαίου, πόλεμοι– είτε σε παρεκκλίσεις από το ιδεατό μοντέλο του κλασικού ή του νεοφιλελευθερισμού (κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία, διαφθορά, προστατευτισμός, απληστία των golden boys κ.ά.). Φυσικά, οτιδήποτε αλχημείες και συνδυασμούς «εξωγενών» παραγόντων κι αν επινοήσει κανείς, θα μένει πάντα με το ίδιο, αμήχανο δέος απέναντι σε ένα φαινόμενο που επαναλαμβάνεται με αμείλικτη περιοδικότητα, σαν δυσολώκος κομήτης πάνω από τον αστερισμό του παγκόσμιου καπιταλισμού.

Αντιθέτως, για το μαρξισμό οι κρίσεις προβάλλουν όχι ως ιστορικά ατυχήματα του καπιταλισμού αλλά ως εγγενή στοιχεία της ανάπτυξής του. Και μάλιστα ως εκείνα τα εξαιρετικά στοιχεία, οι εξαιρετικές στιγμές, που αποκαλύπτουν τις βαθύτερες τάσεις και αναδιαμορφώνουν τις δομές του – όπως οι σεισμοί και οι ηφαιστειακές εκρήξεις είναι τα βίαια, εξαιρετικά γεγονότα που ρίχνουν φως στα μυστήρια του εσωτερικού της Γης και διαμορφώνουν το ανάγλυφό της. Οι κρίσεις γεννώνται από το μηχανισμό της ανταγωνιστικής συσσώρευσης που αποτελεί το *sine qua non* του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μετατρέπει τη συσσώρευση σε υπερσυσσώρευση, την παραγωγή σε υπερπαραγωγή και επιφέρει την εξυγιαντική κάθαρση μέσω της κατά Σουμπέτερ «δημιουργικής καταστροφής» πλεοναζόντων κεφαλαίων.

Η εξέλιξη του συστήματος μέσω των κρίσεων μοιάζει με την κίνηση του τροχού, η οποία, στην πραγματικότητα, είναι σύνθεση δύο κινήσεων: Από τη μια πλευρά, έχουμε την περιστροφή γύρω από τον άξονα του τροχού και, από την άλλη, τη μεταφορική κίνηση του αυτοκινήτου, που μπορεί να είναι ανοδική ή καθοδική. Στην περίπτωση της καπιταλιστικής οικονομίας διακρίνουμε βραχύβιες κυκλικές κρίσεις μέσα σε μεγαλύτερα ανοδικά ή καθοδικά κύματα της οικονομίας, τυπικά 50 έως 60 χρόνων. Πρόκειται για τα περίφημα μακρά κύματα (ή μεγάλους κύκλους) που αναλύθηκαν για πρώτη φορά από τον Σοβιετικό καθηγητή Νικολάι Κοντράτιεφ τη δεκαετία του 1920 και, μεταπολεμικά, με πολύ βαθύτερο τρόπο, από τον Βέλγο μαρξιστή Ερνέστ Μαντέλ [Mandel 1995].

Τα καθοδικά κύματα εκφράζουν μια χρόνια τάση υπερσυσσώρευσης-υπερβόλωσης παραγωγικής ικανότητας που γεννιέται ως συνισταμένη διαφορετικών παραγόντων, από τους οποίους τέσσερις φαίνεται να είναι οι πλέον θεμελιακοί: Πρώτον, οι μεγάλες τεχνολογικές επαναστάσεις (ατμομηχανή, ηλεκτρισμός, χημική

βιομηχανία, ηλεκτρονική, πληροφορική) οι οποίες αρχικά τονώνουν την καπιταλιστική κερδοφορία των πρωτοπόρων κλάδων και ανοίγουν νέες αγορές, αλλά από τη στιγμή που γενικεύονται σε όλη την κλίμακα της παραγωγής οδηγούν σε νέα κρίση υπερβάλλουσας παραγωγικής ικανότητας-υπερυσώρευσης. Δεύτερον, η ταξική πάλη κεφαλαίου – εργασίας, που θέτει κάποια όρια στα ποσοστά κέρδους, ιδιαίτερα όταν μειώνεται η ανεργία και αυξάνεται η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων. Τρίτον, η αδράνεια του μονοπωλιακού κεφαλαίου λόγω της συσσώρευσης τεράστιων όγκων επενδυμένου πάγιου κεφαλαίου στις πολύ μεγάλες επιχειρήσεις – όγκων που είναι δύσκολο να εκκαθαριστούν ή να ανανεωθούν όταν αρχίσει να πέφτει η απόδοσή τους, με συνέπεια να δυσκολεύεται η εξυγίανση και να τείνει να μετατραπεί σε χρόνια κατάσταση η ύφεση. Τέλος, η άνιση-ανταγωνιστική ανάπτυξη του διεθνούς ιμπεριαλισμού, που συνοδεύεται από την ανάδυση νέων βιομηχανικών κέντρων (χθες η Αμερική και η Ιαπωνία, σήμερα η Κίνα, η Ινδία και η Βραζιλία) και οδηγεί στον κατακλυσμό της παγκόσμιας αγοράς με υπερπαραγωγή εμπορευμάτων.

Έτσι, στην ιστορία του καπιταλισμού διακρίνουμε τις εξής περιόδους:

- Πολύ αργή ανάπτυξη της περιόδου 1780-1850, όταν η Βιομηχανική Επανάσταση επεκτείνεται σταδιακά, σπάζοντας τους φεουδαρχικούς-συντεχνιακούς φραγμούς.

- Ταχεία ανάπτυξη την περίοδο 1850-1873, ύστερα από τη δημοκρατική, ηπειρωτική επανάσταση του 1848, η οποία δημιουργεί προϋποθέσεις για την εμφάνιση μαζικών εργατικών κομμάτων και συνδικάτων.

- Μακρά καχεξία, με παροξυσμούς κρίσεων, την περίοδο 1873-1894, η οποία εξελίσσεται σε μήτρα μεγάλων αναδιαρθρώσεων που γέννησαν την ανώνυμη, μετοχική εταιρεία, τα τραστ, τα καρτέλ και την έκρηξη της αποικιοκρατίας.

- Ανοδικό μακρύ κύμα μέχρι το 1913 (*belle époque*), που οδηγεί στην κρίση του 1907, τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, το πρώτο μεγάλο κύμα σοσιαλιστικών επαναστάσεων και τη νέα οικονομική άνοδο πάνω στην καμένη γη των πολεμικών καταστροφών.

- Καθοδικό κύμα 1929-1948, που σημαδεύεται από το Κραχ του 1929 και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στην πρώτη πραγματικά συστημική κρίση του καπιταλισμού σε παγκόσμια κλίμακα.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχαμε:

- Μακρύ, ανοδικό κύμα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 (η λεγόμενη Χρυσή Τριακονταετία, που είχε βέβαια πάρα πολλές «τσίγκινες» πλευρές για τα λαϊκά στρώματα). Το εθνικό, κοινωνικό κράτος, με τη βαριά φορολογία των επιχειρηματικών κερδών και τις μεγάλες, συχνά σκόπιμα ζημιογόνες κρατικές επιχειρήσεις στους τομείς μεταφορών, επικοινωνιών, ενέργειας και γενικά των

υποδομών, μπορεί να ιδωθεί και ως μια νέα, ήπια μορφή απορρόφησης πλεοναζόντων κεφαλαίων σε εποχές ειρήνης για την πρόληψη ή τουλάχιστον τη χρονική μετάθεση των κρίσεων.

– Καθοδικό κύμα από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, το οποίο σηματοδοτεί την κρίση του μεταπολεμικού, κεϋνσιανού συμβιβασμού και τροφοδοτεί τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση.

– Αστάθεια με διακυμάνσεις την περίοδο 1985-1994 και ευφορία της περιόδου 1994-2000, που γεννά τις θεωρίες περί «Νέας Οικονομίας», αλλά αποδεικνύεται πλασματική με την κατάρρευση του δείκτη NASDAQ (κρίση στον τομέα των νέων τεχνολογιών) τη διετία 2001-2003. Βραχύβια ανάκαμψη 2004-2007 και νέα, βαθύτερη παγκόσμια κρίση από το 2007 μέχρι σήμερα.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για ένα ασυνήθιστα μακρύ καθοδικό κύμα, που άρχισε με τη γενικευμένη κρίση υπερσυσσώρευσης της παγκόσμιας οικονομίας στις αρχές της δεκαετίας του '70, αλλά ουδέποτε ξεπεράστηκε πραγματικά, παρά τις βαθύτατες αναδιρθρώσεις των προηγούμενων δεκαετιών, οι οποίες άλλαξαν ποιοτικά τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου καπιταλισμού (Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα υπερβάλλουσας παραγωγικής ικανότητας ήταν ο τομέας των τηλεπικοινωνιών, πολιορκητικός κρίος της «Νέας Οικονομίας», ο οποίος τις παραμονές της κρίσης του NASDAQ λειτουργούσε μόλις στο 2,5% των δυνατοτήτων του). Αυτή η αδυναμία του συστήματος να ξεπεράσει τη χρόνια αστάθειά του γίνεται ακόμη πιο εντυπωσιακή αν ληφθεί υπ' όψιν πόσο γρήγορα και ατελέσφορα σπατάλησε ο παγκόσμιος καπιταλισμός τις τεράστιες εφεδρείες από την κατάρρευση των γραφειοκρατικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και την καπιταλιστική στροφή της Κίνας. Επομένως, πέραν της περιγραφής και της περιοδολόγησης, χρειάζεται μια πιο αναλυτική ματιά στις ιδιομορφίες αυτού του (υπερβολικά) μακρού, καθοδικού κύματος, που μπήκε την τελευταία χρονιά σε μια ιδιαίτερα άγρια φάση του.

Από την Γκουανγκντόνγκ στα Carrefour

Σε πείσμα της υποτιθέμενης έκρηξης της πληροφόρησης στην εποχή του Διαδικτύου, ποτέ η ανάλυση των οικονομικών εξελίξεων δεν περιβαλλόταν από τόσο αδιαπέραστο μυστικισμό. Η παγκοσμιοποίηση των ροών κεφαλαίου και ο αναβαθμισμένος ρόλος των απροσπέλαστων από τους κοινούς θνητούς («νέων χρηματιστηριακών προϊόντων»), και κυρίως των παραγώγων, είναι δύο από τους κυριότερους παράγοντες αδιαφάνειας που εμποδίζουν την κατανόηση των ουσιαστών τάσεων στη σύγχρονη οικονομία. Για να μη χαθεί κανείς σε ένα λαβύρινθο

δευτερευουσών παραμέτρων και ακατανόητων τεχνικών όρων, φρόνιμο θα ήταν να ακολουθήσει τη συμβουλή των πρακτικών Αγγλοσαξόνων «follow the money» (παρακολούθησε πού πάει το χρήμα). Να χρησιμοποιήσει, δηλαδή, το μίτο της Αριάδνης που ποτέ δεν πρόδωσε κανέναν: την παραγωγή και διανομή της προ-στιθέμενης αξίας που δημιουργείται από την εργασία.

Το παράδειγμα που θα χρησιμοποιήσουμε, εν είδει αξονικής τομογραφίας του σύγχρονου, παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, εστιάζει στα σουτιέν που πουλάει η γαλλική αλυσίδα σουπερμάρκετ Carrefour [Quatrepoint 2008]. Τα εν λόγω σουτιέν παράγονται στην Κίνα, στην περιοχή Γκουανγκντόνγκ, μια από τις παράκτιες ζώνες που αποτέλεσαν τα πρώτα φυτώρια του «καπιταλισμού με κινεζικά χρώματα», μετά την ιστορική στροφή του Ντενγκ Σιαοπίνγκ. Οι παραγωγοί ανήκουν στα 300 εκατομμύρια των μίνγκονγκ (περιπλανώμενοι εργάτες χωρίς ασφάλιση και χωρίς δικαιώματα, αφού έχουν μεταναστεύσει από αγροτικές συνθήκες περιοχές σε αστικά κέντρα χωρίς άδεια των αρχών). Κάθε σουτιέν πουλιέται στα Carrefour αντί 20 ευρώ. Από αυτά:

- Τα Carrefour τσεπώνουν 10,81 ευρώ και το γαλλικό κράτος (μέσω ΦΠΑ) 3,28 ευρώ.

- 2,74 ευρώ πηγαίνουν στη γαλλική εταιρεία που έχει το ντιζάιν, τις αποθήκες και το δίκτυο πωλήσεων, και έχει δώσει στην κινεζική βιομηχανία την υπερβολαβία της παραγωγής.

- 0,44 ευρώ αντιστοιχούν στα έξοδα μεταφοράς και εκτελωνισμού.

- Μόλις 2,73 ευρώ πηγαίνουν στην κινεζική εταιρεία που παρήγαγε τα σουτιέν. Από αυτά, 1,64 ευρώ πηγαίνουν για την αγορά της πρώτης ύλης και 0,82 για τα έξοδα παραγωγής (απόσβεση και συντήρηση του εξοπλισμού κ.ά.). Ο Κινέζος βιομήχανος εισπράττει, ως καθαρό κέρδος 0,27 ευρώ ανά σουτιέν. Ο Κινέζος εργάτης παίρνει... 0,10 ευρώ, χωρίς καμία κοινωνική ασφάλιση! Δέκα σεντς στα 20 ευρώ που κοστίζει το σουτιέν, το οποίο παρήγαγε.

Το απλό αυτό παράδειγμα μπορεί να ιδωθεί ως μικρογραφία του νέου καπιταλιστικού υποδείγματος που επικράτησε σε παγκόσμια κλίμακα, αντικαθιστώντας τον κεϋνσιανό «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό» της μεταπολεμικής Χρυσής Τριακονταετίας, μετά τον Μεγάλο Μετασχηματισμό των δεκαετιών 1980 και 1990. Διακρίνουμε εδώ τα περισσότερα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά αυτού του μετασχηματισμού: Την «παγκοσμιοποίηση» με όρους κοινωνικού ντάμπινγκ, που οδηγεί στη μεταφορά των παραγωγικών μονάδων στην Κίνα προς αναζήτηση του ελάχιστου εργασιακού κόστους· την αναπαραγωγή του ιμπεριαλιστικού καταμερισμού εργασίας, με την απομύζηση φόρου υποτέλειας από τη μητρόπολη. Σε αντίθεση με τον «κλασικό» ιμπεριαλισμό της αποικιοκρατίας, όμως, δεν εισπράττει κάτι από αυτόν το φόρο η εργατική τάξη της μητρόπολης – αντιθέτως, «εισπράττει» τη μαζική ανεργία λόγω της αποβιομηχάνισης και την κα-

θήλωση των ημερομισθίων λόγω της πίεσης του κινεζικού υποπρολεταριάτου, που λειτουργεί ως δεύτερος, παγκόσμιος, «βιομηχανικός εφεδρικός στρατός».

Διακρίνουμε επίσης το σφετερισμό δυσανάλογα μεγάλου μέρους της παραγόμενης υπεραξίας από το εμπορικό (και το διαπλεκόμενο χρηματιστικό) κεφάλαιο, σε βάρος και του βιομηχανικού κεφαλαίου. Το γεγονός αυτό νομιμοποιείται ιδεολογικά με την κουλτούρα της μαζικής κατανάλωσης, που τροφοδοτείται από την έκρηξη της πίστωσης και προτάσσει τα συμφέροντα του ανώνυμου «καταναλωτή» (χαμηλές τιμές, εύκολη πίστωση, χαμηλά επιτόκια) από εκείνα του παραγωγού (σταθερή δουλειά, ωράριο, ασφάλιση, μισθοί). Βάση όλων αυτών, βέβαια, είναι η υπερεκμετάλλευση μεγάλου μέρους της παγκόσμιας εργατικής δύναμης (και όχι μόνο της κινεζικής, αφού ακόμη και στο Μανχάταν συναντάμε πολλά κάτεργα ιματισμού τύπου «Γκουανγκντόνγκ»), με όρους που παραπέμπουν συνειρμικά στην εποχή του Ζολά και του Ντίκενς.

Τα στενά όρια του «αντινεοφιλελευθερισμού»

Ελάχιστοι γραφικοί «Ταλιμπάν της αγοράς» επιμένουν σήμερα, σε πείσμα της κρίσης, να υπερασπίζονται αυτό το νεοκαπιταλιστικό υπόδειγμα ως τον καλύτερο των δυνατών κόσμων. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως οι κριτικές, ακόμη και από το χώρο της ευρύτερης Αριστεράς, επικεντρώνονται στο νεοφιλελευθερισμό και τον «καπιταλισμό του καζίνο», υπονοώντας –για να παραφράσουμε το γνωστό σύνθημα της λάιτ Αριστεράς– ότι «ένας άλλος καπιταλισμός είναι εφικτός». Κατά κάποιον τρόπο, πρόκειται για μια κριτική του νεοκαπιταλισμού ανάλογης ποιότητας με την κριτική φωτισμένων αστών στα μονοπώλια, το χρηματιστικό κεφάλαιο και τον ιμπεριαλισμό, στις αρχές του 20ού αιώνα: θεωρούσαν αυτά τα φαινόμενα «εκτροπές» από το μοντέλο του «ειρηνικού-παραγωγικού» καπιταλισμού του ελεύθερου ανταγωνισμού και καλούσαν σε μια εσωτερική κάθαρση του συστήματος με την αντιτράστ νομοθεσία, την παραίτηση από τις αποικίες, την αντιστροφή της τάσης προς το μιλιταρισμό κ.λπ.

Σήμερα, η «αντινεοφιλελεύθερη» στρατηγική παραπέμπει στην προσμονή μιας «επιστροφής στο κεϋνσιανό κράτος πρόνοιας» της Χρυσής Τριακονταετίας με κάποιο είδος New New Deal, όπως υποσχέθηκαν πρώτα ο Κλίντον και ύστερα ο Ομπάμα. Λησμονεί όμως ότι ο νεοφιλελευθερισμός κέρδισε την ιδεολογική ηγεμονία ακριβώς λόγω της κρίσης του κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας, που είχε εξαντλήσει τα όριά του και έθρεφε το «τέρας» του στασιμοπληθωρισμού. Λησμονεί επίσης ότι το περίφημο New Deal του Ρούζβελτ βραχυπρόθεσμα απέτυχε (το 1938 η ανεργία θέριζε) και ότι ουσιαστικά ο καπιταλισμός βγήκε από τη Με-

γάλη Υφωση μόνο μέσω των στρατιωτικών δαπανών και των τεράστιων καταστροφών παραγωγικών δυνάμεων στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Το κυριότερο: η θεώρηση αυτή βλέπει το νεοφιλελευθερισμό ως «εκτροπή» του καπιταλισμού από τη «φυσιολογική» πορεία του λόγω ενός είδους «πραξικοπήματος» των πιο επιθετικών μερίδων του κεφαλαίου επί Ρέιγκαν και Θάτσερ. Συμβαίνει εντελώς το αντίθετο: Ο νεοφιλελευθερισμός «επανάφερε» τον καπιταλισμό στη «γνήσια» ανάπτυξή του, τον έκανε πιο «καθαρό», πιο προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις από την ανάπτυξη των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων, «απελευθερώνοντας» το κεφάλαιο από τις δεσμεύσεις και τους καταναγκασμούς των ταξικών αγώνων, των πολέμων, των συνδικάτων, της Αριστεράς, του αντίπαλου δέους της Ανατολής κ.λπ.

Όσο για τον περίφημο «καπιταλισμό του καζίνου», είναι αλήθεια ότι τα φαινόμενα απληστίας, απάτης, ανοιχτής κλοπής και σφετερισμού του κοινωνικού πλούτου από τους τραπεζίτες και τα golden boys είναι υπαρκτά και δικαίως εξοργίζουν την εργαζόμενη πλειονότητα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ασφαλιστικού κολοσσού AIG, που εξαγοράστηκε σε ποσοστό 78%, από το αμερικανικό δημόσιο (όταν ολόκληρο το σχέδιο Ομπάμα για την κοινωνική ασφάλιση είχε κόστος 60 δισ.) και το επόμενο Σαββατοκύριακο σκόρπιζε εκατομμύρια δολάρια για να φάνε και να πιούνε τα μεγαλοστελέχη της εις υγείαν των κορόιδων σε υπερπολυτελές σπα, προτού βρεθεί και πάλι στο χείλος της κατάρρευσης στις αρχές Μαρτίου 2009, οπότε χρειάστηκε νέα τονωτική ένεση από το κράτος.

Επίσης, είναι γεγονός ότι η υπερτροφία του χρηματιστικού κεφαλαίου πήρε τέτοιες διαστάσεις που συμπίεζει τα περιθώρια του παραγωγικού κεφαλαίου, το οποίο αποτελεί τη βάση όλης της οικονομίας. Π.χ. στην Ευρώπη [Βεργόπουλος 2008], η οικονομία αυξανόταν το 2007-2008 με ετήσιο ρυθμό 3%, τα κέρδη με 15%, ενώ τα οφέλη των τραπεζών και των κερδοσκοπικών κεφαλαίων με ρυθμούς της τάξης του 40% έως 80%. Έτσι, η «αγανάκτηση» του Σαρκοζί, του Ομπάμα κ.ά. εναντίον των τραπεζιτών και των golden boys δεν εκφράζει μόνο κοινωνική δημαγωγία, αλλά και την ανησυχία του συλλογικού καπιταλιστή.

Ωστόσο, η μονόπλευρη εστίαση στον «καπιταλισμό του καζίνου» καθιστά απόλυτη την αντίθεση παραγωγικού-χρηματιστικού κεφαλαίου, παραβλέποντας ότι η αντίθεση αυτή είναι σχετική και προσωρινή, ενώ η ενότητά τους απόλυτη και διαρκής. Στην πραγματικότητα, η υπερδιόγκωση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας ήρθε λόγω της συρρίκνωσης των ποσοστών κέρδους στην «παραγωγική», άρα η βάση της κρίσης βρίσκεται στο ίδιο το βιομηχανικό κεφάλαιο. Έπειτα, οι δύο σφαίρες διαπλέκονται στενά, με τις μεγάλες βιομηχανικές αυτοκρατορίες να έχουν δημιουργήσει τις δικές τους χρηματιστικές και ασφαλιστικές εταιρείες και τα στελέχη των χρηματιστικών εταιρειών να μετέχουν στην ιδιοκτησία και στα διοικητικά συμβούλια των κυριότερων βιομηχανικών κολοσσών.

Το κυριότερο: ο χρηματοπιστωτικός τομέας έχει και παραγωγική διάσταση πέραν της παρασιτικής-τοκογλυφικής, καθώς διευρύνει τα διαθέσιμα κεφάλαια, επιταχύνει την κυκλοφορία του χρήματος και δίνει ώθηση στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Επιπλέον, η εύκολη πίστωση, βασικός συντελεστής της οικονομίας-φούσκας, διευκόλυνε την ιδεολογική ομηρία των εργαζομένων στο κεφάλαιο μέσω της καταναλωτικής υστερίας και της δαμοκλείου σπάθης του χρέους των πιστωτικών καρτών και των στεγαστικών δανείων, που αποθάρρυναν κάθε απεργιακή κίνηση.

Για όλους αυτούς τους λόγους, το χρηματιστικό κεφάλαιο εμφανιζόταν ως ηγεμονική μερίδα που εξυπηρετεί το σύνολο του συλλογικού καπιταλιστή και όχι μόνο τα ιδιοτελή του συμφέροντα. Η σημερινή αμφισβήτηση της υπερεπέκτασής του, λόγω της κρίσης, μπορεί να οδηγήσει σε σχετικό, προσωρινό περιορισμό του, αλλά όχι σε τιθάσευση, κατά το πρότυπο της κεϋνσιανής ρύθμισης, χωρίς να κλονιστούν καίρια τα ίδια τα θεμέλια της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Το τετραπλό bypass

Παραμένει γεγονός ότι η υπό εξέλιξη κρίση σηματοδοτεί το τέλος ενός συγκεκριμένου είδους καπιταλισμού, ενός νέου τύπου καπιταλιστικής συσσώρευσης σε εθνική και παγκόσμια κλίμακα, που εδραιώθηκε πάνω στα ερείπια της κεϋνσιανής ρύθμισης, ύστερα από τον Μεγάλο Μετασχηματισμό των δεκαετιών του 1980 και του 1990. Μετασχηματισμό που αναζήτησε την υπέρβαση της κρίσης υπερσυσσώρευσης της δεκαετίας του 1970, αυτής της γενικευμένης θρόμβωσης στις αρτηρίες του συστήματος, με ένα, θα λέγαμε, «τετραπλό bypass» πάνω στους εξής στενά αλληλοδιαπλεκόμενους άξονες:

– *Χρηματοποίηση.* Η αντιδραστική αναδιάρθρωση αρχίζει όχι επί νεοφιλελεύθερου Ρόναλντ Ρέιγκαν αλλά επί Δημοκρατικού Τζίμι Κάρτερ, με την απόφαση του τότε προέδρου της Ομοσπονδιακής Τράπεζας (Fed), και νυν συμβούλου του Ομπάμα, Πολ Βόλκερ να υψώσει δραματικά τα επιτόκια στο αστρονομικό 17%. Αυτή η απότομη αύξηση του κόστους του χρήματος αποτέλεσε βασικό μηχανισμό «εξυγίανσης» με τον εξαναγκασμό σε χρεοκοπία των ασθενέστερων επιχειρήσεων. Αργότερα, ο Μάικλ Μούσα, διευθυντής ερευνών ΔΝΤ για τις πολιτικές της Fed εκείνη την περίοδο, θα έγραφε: «Η Ομοσπονδιακή Τράπεζα έπρεπε να αποδείξει ότι, όταν βρέθηκε μπροστά στο οδυνηρό δίλημμα να διατηρήσει σφιχτή μονεταριστική πολιτική για να αντιμετωπίσει τον πληθωρισμό ή να τη χαλαρώσει για να καταπολεμήσει την ύφεση, θα διάλεγε να πολεμήσει τον πληθωρισμό. Με άλλα λόγια, για να αποκαταστήσει την αξιοπιστία

της, η Ομοσπονδιακή Τράπεζα χρειάστηκε να διαλαλήσει την προθυμία της να χύσει αίμα, πολύ αίμα, αίμα άλλων ανθρώπων» [Glyn 2007].

Η σκληρή μονεταριστική πολιτική είχε ως άμεση συνέπεια τη μαζική μετατόπιση κεφαλαίων από την παραγωγική στη χρηματοπιστωτική σφαίρα που υποσχόταν μεγαλύτερα κέρδη. Σε συνδυασμό με τη σταδιακή απελευθέρωση των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών από τις περιοριστικές ρυθμίσεις της Χρυσής Τριακονταετίας, το αποτέλεσμα ήταν η θεαματική άνοδος του ειδικού βάρους που κατέχει το χρηματιστηριακό κεφάλαιο στους μητροπολιτικούς, καπιταλιστικούς σχηματισμούς.

Για παράδειγμα, το 2006 το παγκόσμιο ΑΕΠ έφτανε τα 47 τρισ. δολ., η συνολική αξία των μετοχών τα 51 τρισ., η αξία των ομολόγων τα 68 τρισ., και εκείνη των παραγώγων (τα οποία ο μεγαλοχρηματιστής Γουόρεν Μπάφετ ονομάζει «τα πραγματικά όπλα μαζικής καταστροφής»)... 473 τρισ.! Τα διαθέσιμα του πιστωτικού συστήματος (καταθέσεις, μετοχές, ομόλογα κ.ά.) ήταν το 1980 το 100% του παγκόσμιου ΑΕΠ, ενώ το 2007 ξεπέρασαν το 350%. Το 2006 η χρηματοπιστωτική σφαίρα απορροφούσε το 40% των συνολικών κερδών των αμερικανικών επιχειρήσεων [Ferguson 2008, Aglietta 2008].

Μεγάλη ώθηση στη χρηματοποίηση έδωσε η αλχημεία της λεγόμενης τραπεζικής μόχλευσης (πώς να πετυχαίνεις με λίγα κεφάλαια μεγάλες αποδόσεις, όπως ο μοχλός σου επιτρέπει με λιγότερη δύναμη να έχεις ευκολότερη μετατόπιση). Χάρη σ' αυτήν, κάθε δολάριο της «πραγματικής» οικονομίας στις ΗΠΑ αντιστοιχεί σε 40 δολάρια της χρηματοπιστωτικής σφαίρας. Στην Ε.Ε. η σχέση ιδίων κεφαλαίων τραπεζών προς περιουσιακά στοιχεία από 1:4 που ήταν στις αρχές του 20ού αιώνα έχει πέσει κάτω από 1:10 σήμερα.

– *Νεοφιλελευθερισμός.* Το κυΐνσιανό «κράτος πρόνοιας» της (ιδεατά) πλήρους απασχόλησης έδωσε τη θέση του στον κοινωνικό πόλεμο εκ των άνω (ιδιωτικοποιήσεις, αντισυνδικαλιστικά πογκρόμ, μετατροπή της λιτότητας σε διά βίου οικονομικό Σύνταγμα, μαζική, δομική ανεργία, επέκταση της ελαστικής απασχόλησης, που οδηγεί στη διαμόρφωση του λεγόμενου «πρεκαριάτου», των κατὰ κύριο λόγο νέων στην ηλικία, προσωρινά ημιαπασχολούμενων-ημιαμειβόμενων κ.ά.).

Η στρατηγική αυτή υιοθετήθηκε και από την Κεντροαριστερά του Τρίτου Δρόμου με τη μορφή του σοσιαφιλελευθερισμού, που κήρυξε, διά στόματος Τόνι Μπλερ, τη στροφή από το welfare (κράτος πρόνοιας) στο workfare (κράτος που ευνοεί την εργασία). Μια στρατηγική που καταργεί θέσεις εργασίας και επιδόματα εργασίας για τους πενηντάρηδες ειδικευμένους βιομηχανικούς εργάτες και τους ωθεί να γίνουν πενόμενοι κούριερ και ντελιβεράδες, διαμορφώνοντας ένα ολόκληρο στρώμα «φτωχών που δουλεύουν».

Η νεοφιλελεύθερη/σοσιαλφιλελεύθερη στρατηγική αποτέλεσε αποτελεσματική μηχανή βίαιης και απότομης μεταφοράς πλούτου και ταξικής ισχύος προς όφελος των αστών. Το ΔΝΤ, στην έκθεση του Απριλίου του 2007 «World Economic Outlook», έγραφε ότι «το ποσοστό των μισθών στο ΑΕΠ των αναπτυγμένων χωρών έπεσε κατά μέσον όρο 7% από την αρχή της δεκαετίας του 1980, και αυτή η πτώση είναι πιο έντονη στις ευρωπαϊκές χώρες» [Boccara 2008].

Στην Αμερική το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού είδε ανάμεσα στο 1979 και το 2004 το μερίδιό του στο ΑΕΠ να αυξάνεται κατά 78%. Την ίδια περίοδο, το μερίδιο του φτωχότερου 80% του πληθυσμού μειώθηκε κατά 15%. Οι ανισότητες στην αμερικανική κοινωνία βρίσκονται σήμερα στα όρια της λεγόμενης *Επίχρυσης Εποχής* (Gilded Era) της προκλητικής χλιδής και της τρομακτικής εξαθλίωσης που προηγήθηκε του κραχ του 1929. Όχι ότι η Ευρώπη πάει και πολύ πίσω. Πρόσφατη έρευνα στους 100 μεγαλύτερους βιομηχανικούς ομίλους της Ευρώπης έδειξε ότι το ποσοστό των μισθών στην προστιθέμενη αξία έπεσε την εικοσαετία 1986-2006 από 68% σε 46% [Quatrepoint 2008].

– *Πληροφορική*. Η εντατική εισαγωγή της πληροφορικής δεν διέυρνε απλώς την αγορά με νέα καταναλωτικά προϊόντα αλλά συνοδεύτηκε από μεγάλες ανατροπές στην παραγωγή και τις κοινωνικές δομές, τηρουμένων των αναλογιών, όπως η έλευση των σιδηροδρόμων τη δεκαετία του 1840 και του ηλεκτρισμού τη δεκαετία του 1870. Η εμφάνιση του προσωπικού υπολογιστή, τη δεκαετία του 1980, σηματοδότησε το πρώτο καθολικό εργαλείο (εργαλείο προσιτό σε μεγάλες μάζες και αξιοποιήσιμο σε τεράστια γκάμα εφαρμογών) μετά τον τροχό, ενώ το Διαδίκτυο, τη δεκαετία του 1990, σηματοδότησε την πρώτη πραγματικά παγκόσμια παραγωγική δύναμη, που συγκρούεται με τα εθνικά, κρατικά όρια.

Αστοί δημοσιολόγοι, σαν τον Γκι Σορμάν (*Η Φιλελεύθερη Λύση*) και τον Ερίκ Λοράν (*Ο ψύλλος και οι γίγαντες*) εμφάνισαν την Πληροφορική ως ενσάρκωση της φιλοσοφίας «Το μικρό είναι όμορφο», πολιορκητικό κριό εναντίον των «Τριών Δεινοσαύρων» – των μεγάλων επιχειρήσεων, των μεγάλων συνδικάτων και του μεγάλου κράτους. Στην πραγματικότητα, βέβαια, είχαν δίκιο μόνο κατά τα δύο τρίτα. Η Πληροφορική χρησιμοποιήθηκε από την αστική τάξη εναντίον των συνδικάτων και των κοινωνικών τους κατακτήσεων, ενώ όχι μόνο δεν διέλυσε τους επιχειρηματικούς κολοσσούς αλλά έδωσε ώθηση στη γέννηση ακόμη μεγαλύτερων.

Βασική ιδιομορφία της Πληροφορικής, σε σύγκριση με άλλες τεχνολογικές ανατροπές του παρελθόντος, είναι ότι όχι μόνο δίνει στους καπιταλιστές τη δυνατότητα να εξοικονομήσουν μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ζωντανή εργατική δύναμη, αλλά και φτηναίνει θεαματικά την αξία του πάγιου κεφαλαίου. Το γεγονός αυτό αντιστέκεται στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και βοηθάει

στη χαλάρωση της τάσης προς κρίσεις υπερσυσσώρευσης [Σταμάτης 1986]. Παράλληλα, η Πληροφορική δίνει ισχυρή ώθηση στις διαδικασίες της χρηματοποίησης και της παγκοσμιοποίησης, καθώς αρκεί ένα κλικ στο πληκτρολόγιο του ηλεκτρονικού υπολογιστή για να μεταφερθούν κεφάλαια από τη μία γωνιά της γης στην άλλη με την ταχύτητα του φωτός.

Η συνδυασμένη επίδραση πληροφορικής και νεοφιλελευθερισμού έχει ιδιαίτερα έντονες επιπτώσεις στη νέα εργατική βάρδια, η ζωή της οποίας ταλαντώνεται γύρω από το εκρηκτικό δίπολο υπερεκπαίδευση/υπερκατάρτιση-υποαπασχόληση / υποαμοιβή. Χάρη στην εύκολη εξοικείωση της νέας γενιάς από πολύ νεαρή ηλικία με τον υπολογιστή, το Διαδίκτυο και τα κάθε είδους ηλεκτρονικά προϊόντα –σε αντίθεση με την αδράνεια των μεγαλύτερων απέναντι στις νέες τεχνολογίες– διαμορφώνεται για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία μια εργατική γενιά με περισσότερες, από πολλές απόψεις, δεξιότητες σε σχέση με τους μεσήλικες, η οποία όμως διαισθάνεται, ταυτόχρονα, ότι κινδυνεύει να ζήσει πολύ χειρότερα από τους γονείς της και να δουλεύει μέχρι τα βαθιά γεράματα χωρίς σύνταξη. Υπό αυτό το πρίσμα, οι διαρκείς εκρήξεις του νεανικού «πρεκαριάτου» και η διαμόρφωση ενός αρκετά μαζικού στρώματος «άγριας νεολαίας», με ροπή προς την καταστροφική και αυτοκαταστροφική βία είναι κάτι περισσότερο από φυσιολογικές (αν και όχι πάντα πολιτικά ωφέλιμες).

– *Παγκοσμιοποίηση.* Η κατάργηση των περιορισμών στις διεθνείς χρηματικές ροές μετά την κατάρρευση του συστήματος του Μπρέτον Γουντς, με την ιστορική απόφαση του Νίξον να αποσυνδέσει το δολάριο από τον χρυσό, και η βαθμιαία απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, ιδιαίτερα μετά τη συγκρότηση του ΠΟΕ, έδωσαν ώθηση στο δεύτερο ιστορικό κύμα παγκοσμιοποίησης (μετά το πρώτο, που άρχισε την περίοδο της Βικτωριανής Αγγλίας και τέλειωσε άδοξα τον Μεσοπόλεμο).

Η παγκοσμιοποίηση αντανακλά μια αντικειμενική τάση, με δυνάμει προοδευτικές πλευρές, η οποία ωστόσο υποτάσσεται και αντιστρέφεται εξ αρχής από τις ταξικές επιλογές των ολιγαρχιών, οι οποίες τη διαστρέφουν σε παγκόσμιο κοινωνικοοικολογικό ντάμπινγκ που τροφοδοτεί τη φυγή προς τον κάθε φορά ελάχιστο παρονομαστή. Δεν οδηγεί στη διαμόρφωση ενός «επίπεδου», ομογενούς κόσμου, κατά τον ισχυρισμό ορισμένων εκ των απολογητών της, όπως ο προβεβλημένος αρθρογράφος των *New York Times* Τόμας Φρίντμαν. Αντιθέτως, η λογική της άνισης και συνδυασμένης ανάπτυξης του διεθνούς πλέγματος του ιμπεριαλισμού ωθείται στα ακραία της όρια.

Διαμορφώνεται ένας νέος, παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας με τη μορφή σχήματος «X»: Ο πρώτος κόσμος, οι ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις, στρέφονται περισσότερο στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών, διατηρώντας το σχεδιασμό και

τα εμπορικά δίκτυα των βιομηχανικών προϊόντων, τον έλεγχο του χρήματος, της πυρηνικής ενέργειας και των όπλων. Ο δεύτερος κόσμος, των νέων βιομηχανικών κρατών, αναπτύσσει εντατικά τον δευτερογενή τομέα της μεταποίησης, κυρίως ως πλατφόρμα συναρμολόγησης και ως πεδίο ανάπτυξης βιομηχανικών κάτεργων τύπου *maquilas*. Και ο τρίτος κόσμος καθλώνεται στον πρωτογενή τομέα των πρώτων υλών και της αγροτικής οικονομίας, με λίγους θύλακες βιομηχανικής ανάπτυξης μέσα σε ωκεανούς ανεργίας και μαύρης εργασίας.

Όπως το πρώτο κύμα της παγκοσμιοποίησης στηρίχθηκε στη βρετανική ηγεμονία, ιδίως στις θάλασσες και στη χρηματοπιστωτική σφαίρα, έτσι και το δεύτερο κύμα της στηρίχθηκε στην αμερικανική ηγεμονία, ιδίως στο τρίγωνο στρατιωτικής ισχύς – έλεγχος του παγκόσμιου χρήματος – έλεγχος των ενεργειακών ροών. Σε διαμετρική αντίθεση με τις εικασίες των Νέγκρι και Χαρντ, οι οποίοι από άλλη σκοπιά ήρθαν να συναντήσουν τον Φρίντμαν, η παγκοσμιοποίηση δεν ήρθε να ενισχύσει μια ιδεατή, ομογενοποιημένη και εν πολλοίς ειρηνική παγκόσμια Αυτοκρατορία με άλφα κεφαλαίο, αλλά τη милитарιστική, αμερικανική αυτοκρατορία με άλφα μικρό.

Η εγχείρισις επέτυχε, πλην ο ασθενής κατέληξε...

Από τη σκοπιά της παλινόρθωσης της ταξικής ισχύος σε βάρος των εργατικών στρωμάτων, ο Μεγάλος Μετασχηματισμός της μετακεϊνσιανής περιόδου στέφθηκε, όπως είδαμε, με επιτυχία. Ωστόσο, απέτυχε στον στρατηγικό του στόχο να σταθεροποιήσει μακροπρόθεσμα το σύστημα, υπερβαίνοντας σε βάθος την κρίση υπερσυσσώρευσης. Η μεγέθυνση του ΑΕΠ στις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ πέφτει από δεκαετία σε δεκαετία μετά τη δεκαετία του 1970 και μένει πολύ κάτω από τα υψηλά επίπεδα της Χρυσής Τριακονταετίας [Harvey 2005]. Τα ποσοστά κέρδους, ιδίως στον τομέα της μεταποίησης, παρουσιάζουν εναλλασσόμενα ανοδικές και καθοδικές τάσεις, και πάντως απέχουν από το να σταθεροποιούνται σε επίπεδα αρκετά υψηλά ώστε να ενθαρρύνουν την επιστροφή από τη χρηματιστική κερδοσκοπία στην παραγωγική σφαίρα. Η μαζική ανεργία γίνεται χρόνια κατάσταση.

Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, το παγκόσμιο σύστημα εμφανίζει τάσεις επιταχυνόμενης αποσταθεροποίησης, που εκδηλώνονται πρώτα στις περιφέρειες (δράκοι της Ανατολικής Ασίας, τίγρεις του Ειρηνικού, Λατινική Αμερική), ύστερα στη Ρωσία και τελικά, τη διετία 2001-2003, στις ίδιες της ΗΠΑ, με τη διάρρηξη της «φούσκας» των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας, που κλονίζει καίρια το ιδεολόγημα της Νέας «Άυλης» Οικονομίας.

Τα ολοένα και εντονότερα συμπτώματα διεμήνυαν, για όποιον είχε αυτιά για

να ακούσει, ότι το τετραπλό bypass που προσπαθήσαμε να περιγράψουμε είχε αρχίσει να εξαντλεί τα όριά του και ότι τα φάρμακα είχαν αρχίσει να μετατρέπονται σε δηλητήρια: Η αναστύλωση των κερδών μέσω της χρηματοποίησης είχε ως παρενέργεια την επικίνδυνη αποσταθεροποίηση του συστήματος με τις αλληλέπλληλες φούσκες. Η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση οδηγούσε στη φθορά της εργατικής δύναμης, που αποτελεί τη βάση των μελλοντικών κερδών του κεφαλαίου και τη ραγδαία υποβάθμιση των υποδομών, η οποία επίσης υπονομεύει μακροπρόθεσμα την παραγωγικότητα. Η παγκοσμιοποίηση, το μοντέλο του νομαδικού καπιταλισμού που αναζητά το ελάχιστο εργατικό κόστος σε όλο τον πλανήτη, οδηγούσε στα ακρότατα όρια την αντίθεση προσφοράς – ζήτησης σε παγκόσμια κλίμακα, προκαλώντας υπερπαραγωγή εμπορευμάτων στον Νότο και ακρωτηριασμό της αγοραστικής δύναμης στον Βορρά.

Αντί να στραφεί σε αλλαγή οικονομικού υποδείγματος μετά το πρώτο μεγάλο σοκ του 2001-2003, ο αμερικανικός και ο παγκόσμιος ιμπεριαλισμός προσπάθησαν να δώσουν παράταση ζωής στο υφιστάμενο καθεστώς συσσώρευσης με διάφορα μπαλώματα. Το πρώτο από αυτά ήταν η ενίσχυση του милитарισμού με πρόσχημα την 11η Σεπτεμβρίου 2001, κατά το πρότυπο της πολιτικής Ρέιγκαν τη δεκαετία του 1980 – μια προσπάθεια των νεοσυντηρητικών του Μπους που απέτυχε ωστόσο οικτρά συσσωρεύοντας τεράστια πολιτική φθορά και αποσταθεροποιώντας περαιτέρω τα δημόσια οικονομικά της αμερικανικής υπερδύναμης.

Το δεύτερο στήριγμα αναζητήθηκε στον ιδιόρρυθμο κεϋνσιανισμό της καταναλωτικής πίστης που εφάρμοσε ο πρώην πρόεδρος της Fed Άλαν Γκρίνσπαν για την αντιμετώπιση της κρίσης του NASDAQ, με την πολιτική των χαμηλών, έως και μηδενικών (αν υπολογιστεί ο πληθωρισμός), επιτοκίων. Αυτή η πολιτική προσέφερε στην αμερικανική χρηματιστική ολιγαρχία μια μέθοδο για να έχει και την πίτα ακέραια και το σκύλο χορτάτο: Στο μέχρι τότε άλυτο πρόβλημα «πώς να διατηρήσουμε και τη διά βίου λιτότητα και την υψηλή κατανάλωση» έδωσε απάντηση: με τη φτηνή πίστωση, η οποία οδηγούσε βέβαια στην υπερχρέωση των νοικοκυριών.

Η στρατηγική αυτή στηριζόταν, σε διεθνές επίπεδο, στην αλλόκοτη, συμβιωτική σχέση που ανέπτυξε από τη δεκαετία του 1990 η αμερικανική οικονομία με την κινεζική. Η Κίνα παρήγαγε (με τη βοήθεια και των εκπαιρισμένων αμερικανικών πολυεθνικών) και η Αμερική κατανάλωνε. Το γιγαντιαίο κινεζικό πλεόνασμα ανακυκλωνόταν, στη συνέχεια, στην Αμερική καθώς η Κίνα κάλυπτε πρόθυμα το αμερικανικό έλλειμμα αγοράζοντας τίτλους του αμερικανικού δημοσίου, ώστε να μπορεί να συνεχίζει να πουλάει τα φτηνά εμπορεύματά της στη σφύζουσα αμερικανική αγορά, κρατώντας χαμηλά τον πληθωρισμό της.

Παράλληλα, οι μαθητευόμενοι μάγοι του νεοκαπιταλισμού, στο κυνήγι ολοέ-

να και μεγαλύτερων αποδόσεων στη χρηματοπιστωτική σφαίρα, προσπάθησαν να πετύχουν άλλο ένα «θαύμα», υπερβαίνοντας το κλασικό δίλημμα του κερδοσκόπου: να πάω για μεγαλύτερα κέρδη παίρνοντας μεγαλύτερο ρίσκο ή να προτιμήσω χαμηλότερες αλλά ασφαλέστερες αποδόσεις; Οι επενδυτικές τράπεζες και τα hedge funds –όπως το διαβόητο LTCM με τους Νομπελίστες οικονομολόγους και τα περίπλοκα μαθηματικά μοντέλα που το οδήγησαν στα πρόθυρα της κατάρρευσης, εξαναγκάζοντας το αμερικανικό κράτος σε μια διόλου φιλελεύθερη ναυαγιστική παρέμβαση– ισχυρίστηκαν ότι μπορούν να εξασφαλίσουν και υψηλά κέρδη και πλήρη ασφάλεια.

Η μαγική συνταγή ήταν η περιφημη τιτλοποίηση: η τράπεζα που βγάζει ένα επισφαλές στεγαστικό δάνειο το μεταβιβάζει σε μια πιο ριψοκίνδυνη «επενδυτική» εταιρεία. Το τοξικό δάνειο ανακατεύεται με άλλα, θεωρητικά ασφαλή και δημιουργείται έτσι ένα επενδυτικό πακέτο, εν είδει λουκάνικου, το οποίο κόβεται σε φέτες για να πουληθεί στους επίδοξους επενδυτές. Όπως απέδειξε περίτρανα όμως η παρούσα κρίση, αυτή η «χρηματοοικονομική επανάσταση» το μόνο που κατάφερε ήταν να διαχύσει το ρίσκο από τον ένα επενδυτή (την τράπεζα που έβγαλε το αρχικό δάνειο) σε πολλούς, αυξάνοντας ταυτόχρονα –κι αυτό είναι το σοβαρότερο– το ρίσκο μιας συλλογικής, συστημικής κατάρρευσης.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η δημιουργία μιας οικονομίας με έντονα χαρακτηριστικά πυραμίδας: Μιας οικονομίας που δεν στηριζόταν στις πραγματικές αξίες, δημιούργημα της πραγματικής εργασίας των πραγματικών παραγωγών, αλλά στην εικονική πραγματικότητα της χρηματοπιστωτικής σφαίρας. Δεν είχε καμία σημασία η φύση και η πραγματική αξία των στοιχείων ενεργητικού του τάδε επενδυτή –αν ήταν ακίνητα, μετοχές, χρυσός ή δολάρια. Ο επενδυτής μας μπορούσε να πάει στην τράπεζα και να ζητήσει δάνειο με μόνη εγγύηση τα στοιχεία του ενεργητικού του. Όσο η αξία αυτών των στοιχείων ανέβαινε –χάρη στις φούσκες των ακινήτων και του χρηματιστηρίου– ενώ τα επιτόκια έμεναν χαμηλά, ο επενδυτής αποκομίζε κέρδος, πράγμα που τον ωθούσε σε καινούργια δάνεια, για να πετύχει καινούργια κέρδη. Ένα είδος θαυματουργού αεικίνητου στο χώρο της οικονομίας.

Φυσικά αυτό το «θαύμα», όπως όλα τα θαύματα, είχε ημερομηνία λήξης, από τη στιγμή που δεν στηριζόταν σε ανάλογη αύξηση της παραγωγικότητας και του κοινωνικού πλούτου. Οι ισχυρότερες οικονομίες, με πιο ακραίες εκείνες που ακολουθούσαν το αγγλοσαξονικό πρότυπο, στηρίζονταν ολοένα και περισσότερο σε χωριά Ποτέμκιν: επιχειρήσεις που στήριζαν τη χρηματοδότησή τους στη διαρκή άνοδο των μετοχών τους με τις μεθόδους της δημιουργικής λογιστικής, δηλαδή της ανοιχτής απάτης με ταχυδακτυλουργική μετατροπή των ζημιών σε «επενδυτικά προγράμματα», ώστε να εμφανίζονται εικονικά κέρδη στους ισολογισμούς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την άνοδο και την πτώση της Enron.

Η κατάρρευση της αγοράς των πλέον επισφαλών, ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων, που απευθύνονταν στα πιο εύάλωτα λαϊκά στρώματα, πυροδότησε το φαινόμενο ντόμινο που κλιμακώνεται μέχρι τις μέρες μας. Η περίπτωση του Μπέρναρντ Μείγκντοφ, αξιοσέβαστου μεγιστάνα της Γουόλ Στρίτ και πρωτοπόρου της δημιουργίας του χρηματιστηρίου NASDAQ, ο οποίος αποκαλύφθηκε ότι, στα 70 του χρόνια, ήταν ένοχος μυθιστορηματικής απάτης, καθώς είχε κλέψει 50 δισ. δολάρια με ένα σχήμα πυραμίδας, μπορεί να ιδωθεί ως μεταφορά για τα σαθρά θεμέλια όλης της αμερικανικής, και ως ένα βαθμό και της παγκόσμιας, καπιταλιστικής οικονομίας.

Η σημερινή κρίση μαρτυρά ότι το τετραπλό bypass της δεκαετίας του 1980 εξάντλησε εντελώς τα όριά του και ότι μια νέα, πολύ πιο ριψοκίνδυνη χειρουργική επέμβαση χρειάζεται για να παραταθεί η ζωή του Μεγάλου Ασθενούς. Μόνο που ουδείς φαίνεται να έχει την παραμικρή ιδέα για το τι είδους επέμβαση απαιτείται και πώς θα καταμεριστεί το τεράστιο κόστος της. Στα σκοτεινά βαδίζουμε, στα σκοτεινά προχωρούμε...

Το τέλος του καπιταλισμού όπως τον ξέραμε

Ενώ η κρίση διανύει τον εικοστό μήνα της, κανένα φως δεν φαίνεται να δείχνει την άκρη του τούνελ. Κερδίζει έδαφος στον αστικό κόσμο ο πανικός, η αίσθηση ότι τα χειρότερα έπονται, γεγονόσ που ακυρώνει επενδυτικά σχέδια, συστέλλει την κατανάλωση και παγώνει την πίστη, παρά τα τεράστια ποσά που διοχετεύονται στις τράπεζες. Η ακραία αδιαφάνεια στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα λόγω των ανεξιχνίαστων παραγώγων και τιτλοποιημένων προϊόντων εκδικείται, καθώς κανένας δεν εμπιστεύεται κανένα, υποψιαζόμενος ότι έχει πολύ περισσότερους σκελετούς στα ντουλάπια του από ό,τι θα ήθελε να πιστεύουμε.

Όλα αυτά γίνονται δευτερογενείς παράγοντες που επιδεινώνουν ακόμη περισσότερο την κρίση. Η απειλή ενός μεγάλου κραχ, μιας συστημικής κατάρρευσης, επανακάμπει. Οι προβλέψεις του ΔΝΤ και του ΟΟΣΑ μιλάνε για αναμικτή ή ανύπαρκτη παγκόσμια ανάπτυξη, της τάξης του 0% έως 0,5% το 2009, ενώ οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ θα έχουν συρρίκνωση του ΑΕΠ κατά 2%. Η όποια ανάκαμψη, όταν και όπως έρθει, προβλέπεται αργή και βασανιστική, με χρόνια, μαζική ανεργία και με τον κίνδυνο της υποτροπής σε νέες υφέσεις να παραμονεύει, κατά το πρότυπο της ιαπωνικής «χαμένης δεκαετίας» του 1990.

Όχι απροσδόκητα, οι κυρίαρχοι κύκλοι αρχίζουν να ανησυχούν σοβαρά για το ενδεχόμενο ανεξέλεγκτων κοινωνικών εκρήξεων, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πολιτικές ανατροπές αν συναντιούνταν με αξιόμαχα πολιτικά υποκείμενα και

δεν εξαντλούνταν στα όρια ενός τυφλού ακτιβισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος γενικός διευθυντής των αμερικανικών κατασκοπευτικών υπηρεσιών ναύαρχος Ντένις Μπλερ δήλωσε ενώπιον του Κογκρέσου, στις 12 Φεβρουαρίου, ότι «η πρωταρχική, βραχυπρόθεσμα, απειλή για την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών είναι η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι γεωπολιτικές επιπτώσεις της» [*International Herald Tribune*, 13/2/2009].

Εντυπωσιακό πραγματικά να ακούει κανείς από έναν Αμερικανό ναύαρχο-αρχικατάσκοπο ότι, τη στιγμή που οι στρατιώτες της υπερδύναμης πολεμούν στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, η υπ' αριθμόν μία απειλή βρίσκεται στη... Γουόλ Στρίτ! Πραγματικά, ο Ντένις Μπλερ αναγνώρισε ότι «η κατάρρευση της Γουόλ Στρίτ έχει ενισχύσει τις αμφιβολίες για τη δυνατότητα των Ηνωμένων Πολιτειών να διευθύνουν την παγκόσμια οικονομία και το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα». Εκτιμώντας ότι μια συστημική κατάρρευση στα όρια της Μεγάλης Ύφεσης του Μεσοπολέμου δεν μπορεί να αποκλειστεί, προειδοποίησε για τις «δραματικές πολιτικές συνέπειες» που θα μπορούσαν να υπάρξουν, τονίζοντας ιδιαίτερα τις απειλές «της χρόνιας αστάθειας και του βίαιου εξτρεμισμού».

Ασφαλώς, η κρίση δεν πρόκειται να φέρει από μόνη της το τέλος του καπιταλισμού, είναι όμως πολύ πιθανό ότι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, θα φέρει το τέλος του καπιταλισμού όπως τον ξέραμε. Το παλιό υπόδειγμα της «νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης» –ας το πούμε έτσι χάριν οικονομίας– δεν μπορεί να επιβιώσει, ωστόσο κανένα καινούργιο δεν φαίνεται έτοιμο να πάρει τη θέση του.

Για την ώρα, ανάμεσα σε όλα τα ιμπεριαλιστικά κέντρα η Αμερική, που μπήκε πρώτη στο χορό της ύφεσης και αντιμετωπίζει τις μεγαλύτερες γεωπολιτικές προκλήσεις, εμφανίζεται πιο ευκίνητη και πιο τολμηρή. Τα πρώτα μέτρα του Μπαράκ Ομπάμα σηματοδοτούν μια αλλαγή πλεύσης από την αδιατάρακτη ρότα των τελευταίων 30 χρόνων –από τον τελευταίο χρόνο του Κάρτερ μέχρι τον Τζορτζ Μπους τον Νεότερο– στην οικονομική πολιτική. Κινούνται στη λογική ενός διστακτικού νεοκεϋνσιανισμού που ψάχνει το δρόμο του στα τυφλά ευνοώντας μια ορισμένη αναδιανομή υπέρ των μη προνομιούχων στρωμάτων, με μοχλό κυρίως το φορολογικό, την καθολική ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τα μεγάλα έργα υποδομών, τη βελτίωση της παιδείας, την ενίσχυση της «πράσινης ενέργειας», την επιβολή αυστηρότερων ρυθμιστικών κανόνων στο χρηματιστικό κεφάλαιο και την ενίσχυση του ρόλου του κράτους.

Αν μείνουν όμως στο επίπεδο των ημίμετρων δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα καταφέρουν να εκτονώσουν την ύφεση, ούτε ότι θα μπορέσουν να τιθασεύσουν στο ορατό μέλλον το τρομακτικό, ακόμη και για τα μεγέθη της Αμερικής, έλλειμμα που προβλέπεται να φτάσει το 1,75 τρισ. (τρισ.!) δολάρια. Η αντιμετώπιση του δημοσιονομικού και γενικότερα του οικονομικοκοινωνικού προβλήματος της

Αμερικής δεν είναι δυνατή αν δεν μειωθούν ριζικά οι στρατιωτικές δαπάνες, αν δεν υποχωρήσει ο πολεμικός πυρετός κι αν δεν αναθεωρηθεί εκ βάθρων η αλλόκοτη, συμβιωτική σχέση ΗΠΑ – Κίνας, που αποτελεί τον βασικό κινητήρα της «υπαρκτής παγκοσμιοποίησης».

Η Ευρωπαϊκή Ένωση παρακολουθούσε για κάμποσους μήνες με ολύμπια αταραξία, για μην πούμε με αισθήματα χαιρεκακίας, την κρίση που είχε ξεσπάσει στην απέναντι ακτή του Ατλαντικού, βέβαιη ότι δεν κινδυνεύει ιδιαίτερα η ίδια και ότι, σε κάθε περίπτωση, θα βγει ενισχυμένη σε σύγκριση με τον μεγάλο εταίρο και ανταγωνιστή της. Σήμερα αντιμετωπίζει με δέος το ενδεχόμενο να αποδειχθεί η κρίση περισσότερο οδυνηρή για την ίδια από οικονομική άποψη, και ίσως μοιραία από πολιτική. Ήδη οι οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης εξελίσσονται σε μαύρες τρύπες που απειλούν να απορροφήσουν μεγάλες τράπεζες της Δυτικής, οι Ανατολικοί μιλάνε για Νέο Σιδηρούν Παραπέτασμα, αγανακτισμένοι για την απροθυμία των Δυτικών να τους διασώσουν, και ο Σαρκοζί κηρύσσει συναγερμό για τον κίνδυνο να αναγκαστούν ορισμένες χώρες να βγουν από την Ευρωζώνη, торπιλίζοντας το ευρώ.

Η κρίση έφερε απότομα στην επιφάνεια τις βαθύτερες αντιφάσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Μια «Ευρωπαϊκή Ένωση» που θέλει να παίξει αυτόνομο, πρωταγωνιστικό ρόλο στα παγκόσμια πράγματα, αλλά θεμελιώθηκε με τις συνθήκες του Μάαστριχτ και της Λισαβώνας ως περιφερειακό υποσύνολο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, υπό την αδιαμφισβήτητη ηγεμονία των ΗΠΑ. Μια κοινή δημοσιονομική πολιτική (δρακόντεια «αντιπληθωριστική», σε βάρος των εργαζομένων και της ανάπτυξης) με 27 διαφορετικές φορολογικές πολιτικές. Ένα κοινό νόμισμα χωρίς κοινό προϋπολογισμό (ο υπάρχων φτάνει μόλις το 1% του κοινοτικού ΑΕΠ, από το οποίο το μισό πάει για την Κοινή Αγροτική Πολιτική). Μια προς ανατολάς διεύρυνση με νεοαποικιακούς όρους, στο πρότυπο της σχέσης ΗΠΑ – Μεξικού εντός της NAFTA, που δημιούργησε οικονομίες-φούσκες, χώρους υποδοχής επιχειρήσεων της Δυτικής Ευρώπης που μεταναστεύουν αναζητώντας τα χαμηλότερα μεροκάματα στο εγγύς εξωτερικό. Και κυρίως, ανυπαρξία ενός ισχυρού κέντρου με ενιαία πολιτική βούληση – κάτι που να μοιάζει με κράτος – ικανού να αναλάβει το πηδάλιο τη στιγμή της μεγάλης θύελλας.

Επομένως η κρίση θέτει ενώπιον της Ευρωπαϊκής Ένωσης με επιτακτικό τρόπο το δίλημμα: είτε θα επανιδρυθεί εκ βάθρων (τηρουμένων των αναλογιών, όπως το αμερικανικό κράτος και ιδιαίτερα οι ομοσπονδιακές, οικονομικές αρχές του επανιδρύθηκαν κυριολεκτικά με τις κρίσεις του 1907 και του 1929) είτε θα διαλυθεί και θα δώσει τη θέση της σε νέες μορφές ιμπεριαλιστικών ολοκληρώσεων.

Ο πιο άμεσος εφιάλτης που αντιμετωπίζουν οι κυρίαρχες τάξεις είναι το εν-

δεχόμενο της «από-παγκοσμιοποίησης» (Bello 2005), της διάρρηξης του κυρίαρχου υποδείγματος είτε από τα αριστερά, υπό τον μαζικό, λαϊκό εκβιασμό της εργαζόμενης πλειονότητας, είτε από τα δεξιά, στη λογική της αναδίπλωσης στα «ιγκλού» των εθνικών οικονομιών, των εμπορικών πολέμων, του πνεύματος «ο σώζων εαυτόν σωθήτω και τον τελευταίο ας τον πάρει ο διάβολος». Βεβαίως, οι εθνικές ολιγαρχίες έχουν αφομοιώσει τα μαθήματα από τη Μεγάλη Ύφεση του Μεσοπολέμου, όπου η κατάρρευση της πρώτης παγκοσμιοποίησης οδήγησε πρώτα σε εμπορικούς πολέμους, μετά στον εθνικιστικό, милитарιστικό πυρετό και τελικά στο σφαγείο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Γι' αυτό πυκνώνουν τις διεθνείς συναντήσεις τους στα G-7, G-8, G-20, G-120 και πάει λέγοντας, δίνουν κάθε φορά τους ίδιους όρκους πίστης στην παγκοσμιοποίηση και αποτάσσονται τον Σατανά του προστατευτισμού.

Όσο πιο παθιασμένα τον αποτάσσονται όμως, τόσο περισσότερο ενδίδουν στην ακατανίκητη έλξη του, υπό την πίεση των ανήσυχων ψηφοφόρων και των ακόμη πιο ανήσυχων διαδηλωτών. Αυτό μαρτυρούν τα προστατευτικά μέτρα του Ομπάμα υπέρ της αμερικανικής αυτοκινητοβιομηχανίας σε βάρος της ευρωπαϊκής, τα απαντητικά μέτρα της Ευρώπης εναντίον της Αμερικής, της Γαλλίας εναντίον της Τσεχίας, και πάει λέγοντας. Προοπτικά, ανάλογα με το βάθος, την ένταση και τη διάρκεια της κρίσης, οι εμπορικοί πόλεμοι δεν αποκλείεται να δώσουν τη θέση τους σε σοβαρές πολιτικές συγκρούσεις μεταξύ των ιμπεριαλιστικών κέντρων. Στις σημερινές, δύσκολες για τη μισθωτή εργασία συνθήκες, η πολιτική διάσπαση των αστικών τάξεων θα μπορούσε να αποτελέσει σοβαρό, υποβοηθητικό παράγοντα, τον οποίο μόνον ένας πολύ κλασικός αριστερισμός, χωρίς αίσθηση της εποχής και των συσχετισμών δύναμης, θα μπορούσε να υποτιμήσει.

Δύο δρόμοι για την έξοδο από την κρίση

Η αναζήτηση αποτελεσματικής αστικής στρατηγικής για την υπέρβαση της κρίσης δυσχεραίνεται και από την τραγική ποιότητα του πολιτικού προσωπικού, ένα φαινόμενο όχι μόνο ελληνικό αλλά και διεθνές. Δεν υπάρχει τίποτα το τυχαίο σ' αυτή την εξέλιξη: Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός των προηγούμενων δεκαετιών έφερε τον εκφυλισμό των αστικών δημοκρατιών σε ολιγαρχικά καθεστώτα με κοινοβουλευτική νομιμοποίηση και την έκπτωση του πολιτικού προσωπικού (ο ίδιος ο όρος παραπέμπει στο υπηρετικό προσωπικό) σε απλούς υπαλλήλους-διαχειριστές. Ποτέ άλλοτε ο αφορισμός των Μαρξ και Ένγκελς για το κράτος ως εκτελεστική επιτροπή των κυρίαρχων τάξεων δεν είχε βρει τόσο άμεση επιβεβαίωση. Η περιφέρηση «διαπλοκή» πήρε τέτοιες διαστάσεις, ώστε να μην ξενίζουν ειδήσεις όπως ότι, από τους 248 βουλευτές και γερουσιαστές που μετείχαν σε

επιτροπές του αμερικανικού Κογκρέσου για τη διερεύνηση του μεγασκανδάλου Enron, οι 212 είχαν χρηματοδοτηθεί στην προεκλογική τους εκστρατεία από την πολυεθνική εταιρεία!

Συνηθισμένοι να πορεύονται με τον αυτόματο πιλότο, οι άνθρωποι αυτοί νιώθουν σαν να χάνονται ουρανός και γη, καθώς βρίσκονται ξαφνικά στην ανάγκη να λάβουν τις εξαιρετικές αποφάσεις που απαιτούν οι εξαιρετικές συνθήκες. Τρέμουν όταν διαπιστώνουν σιγά σιγά ότι αυτό που διακυβεύεται δεν είναι τα ποσοστά της επόμενης δημοσκόπησης αλλά ζητήματα κυριολεκτικά ζωής και θανάτου για μεγάλες μάζες και έθνη ολόκληρα. Αυτό που πρέπει να περιμένουμε είναι μια περίοδος αδέξιων πειραματισμών και σπασμωδικών στροφών ανάμεσα στις διαφορετικές, εναλλακτικές συνταγές –ξεπερασμένες και ατελέσφορες όλες– που βρήκαν στα πατάκια τους: Ανάμεσα στο νεοφιλελευθερισμό και τον κεϋνσιανισμό, τον προστατευτισμό και την απελευθέρωση των αγορών, τα αναπτυξιακά σχέδια και τα πακέτα σταθεροποίησης, και πάει λέγοντας. Κάτι ανάλογο με αυτό που συνέβη σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, μέχρις ότου ωριμάσει, ιδεολογικά και κοινωνικά, η στροφή προς το υπόδειγμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Υπό αυτό το πρίσμα, δύο γραμμές διεκδικούν μεσοπρόθεσμα την ηγεμονία για την αντιμετώπιση της κρίσης με συνέπεια και στρατηγική στόχευση. Η πρώτη είναι η υπέρβαση της κρίσης από τα πάνω και από τα δεξιά. Είναι η λογική ενός ολοκληρωτικού καπιταλισμού, που θα επιδιώξει να θωρακίσει μακροπρόθεσμα μια βαθιά, ολιγαρχική-απολυταρχική μετάλλαξη του συστήματος με μια ιστορική οπισθοδρόμηση στον πολιτισμό του κοινωνικού ανθρώπου. Προς την κατεύθυνση αυτή πιέζουν αστικά κέντρα και υπηρεσίες που αξιοποιούν, αν δεν συνδουλίζουν κίολας, εκρήξεις τυφλής βίας και τρομοκρατίας, καλλιεργώντας το έδαφος για αυταρχικές εκτροπές. Στις συνθήκες της κρίσης η διάδοση τάσεων εθνικισμού και ρατσισμού στα λαϊκά στρώματα και το ενδεχόμενο εμπορικών ή και ανοιχτών πολέμων μικρής ή μεγάλης κλίμακας εγγράφονται στην ίδια στρατηγική κατεύθυνση.

Απέναντι σ' αυτή την επικίνδυνη τάση προβάλλει –ως τώρα περισσότερο ως αντικειμενική ανάγκη παρά ως οργανωμένο κοινωνικοπολιτικό ρεύμα– η γραμμή για υπέρβαση της κρίσης από τα κάτω και από τα αριστερά, με μια δημοκρατική-αντικαπιταλιστική ανατροπή προς όφελος των άμεσων και στρατηγικών συμφερόντων της μισθωτής εργασίας. Το δίλημμα τίθεται έτσι: είτε η Αριστερά θα υπερβεί την μακρά (υπαρξιακή, μετά το 1989) κρίση της εν θερμώ, μέσα από τη δοκιμασία των κοινωνικών αναμετρήσεων, με μια πραγματική επανίδρυση που θα της επιτρέψει να ηγηθεί ενός νέου ιστορικού κινήματος αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης στην πορεία για την υπέρβαση του ίδιου του καπιταλισμού, είτε ο καπιταλισμός θα καταφέρει ναπραγματώσει τη δική του αντι-

δραστική «επανίδρυση», με μια ιστορική ήττα της κοινωνικής και πολιτικής Αριστεράς.

Όλοι γνωρίζουμε ότι αυτό εύκολα γράφεται αλλά πολύ δύσκολα γίνεται. Όπως γνωρίζουμε πόσο δίκιο είχε ο Λάκης Λαζόπουλος όταν παρομοίαζε πρόσφατα, με πικρό σαρκασμό, τους αλληπάλληλους εμφύλιους ανάμεσα στις δυνάμεις της Αριστεράς με τα μυρμήγκια που τσακώνονται ποιο κουβαλάει το μεγαλύτερο ψίχουλο στην πλάτη, αδιαφορώντας για τους ελέφαντες που έρχονται.

Δεν ήταν στους στόχους αυτού του άρθρου να προτείνει προγραμματικές θέσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης από τη σκοπιά της αντικαπιταλιστικής Αριστεράς. Ως προς τη γενική κατεύθυνση όμως της αναζήτησης, πιστεύουμε ότι έχουν αξία οι «Θέσεις για την Τακτική», που παρουσιάστηκαν από τον Ράιντεκ στο Τρίτο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Ιούλιος 1921). Από εκεί και το απόσπασμα:

«Τα κομμουνιστικά κόμματα δεν προτείνουν κανένα μίνιμουμ πρόγραμμα που θα χρησιμεύσει στην ενίσχυση και τη βελτίωση των κλονιζόμενων θεμελίων του καπιταλισμού. Η καταστροφή αυτού του συστήματος παραμένει ο κύριος σκοπός τους. Αλλά, για να τον πραγματοποιήσουν, τα κομμουνιστικά κόμματα πρέπει να προτείνουν διεκδικήσεις που να εκφράζουν τις άμεσες ανάγκες της εργατικής τάξης. Οι κομμουνιστές πρέπει να οργανώσουν μαζικές καμπάνιες και να παλέψουν γι' αυτές τις διεκδικήσεις ανεξάρτητα από το εάν αυτές συμβιβάζονται με τη διαίωσιση του καπιταλιστικού συστήματος. Τα κομμουνιστικά κόμματα δεν πρέπει να ασχολούνται με τη βιωσιμότητα και την ανταγωνιστική ικανότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά με τη φτώχεια του προλεταριάτου, που δεν μπορεί και δεν πρέπει να γίνει άλλο ανεχτή. Αν οι διεκδικήσεις που προτείνουν οι κομμουνιστές ανταποκρίνονται στις άμεσες ανάγκες των πλατιών προλεταριακών μαζών και αν οι μάζες είναι πεπεισμένες ότι χωρίς την ικανοποίηση αυτών των διεκδικήσεων η ύπαρξή τους είναι αδύνατη, τότε ο αγώνας γύρω από αυτά τα ζητήματα θα γίνει η αφετηρία της πάλης για την εξουσία... Η σημερινή εποχή είναι επαναστατική, ακριβώς γιατί ακόμα και οι πιο μετριοπαθείς διεκδικήσεις των εργατικών μαζών είναι ασυμβίβαστες με τη συνεχιζόμενη ύπαρξη της καπιταλιστικής κοινωνίας» [Γ' Διεθνής 2007].

Βιβλιογραφία

- Aglietta, Michel, *Η οικονομική κρίση*, Πόλις, 2009.
- Bello, Walden, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, Zed Books, 2005.
- Βεργόπουλος, Κώστας, «Η ψυχορραγία του κεφαλαίου», *Ελευθεροτυπία*, 7 Νοεμβρίου 2008.
- Boccard, Paul, *Transformations et crise du capitalisme mondialisé*, Les Temps des cerises, 2008.
- Ferguson, Nial, *The Ascent of Money*, Allen Lane, 2008.
- Glyn, Andrew, *Capitalism Unleashed: Finance, Globalization and Welfare*, Oxford University Press, 2007.
- Gowan, Peter, "Crisis in the Heartland", *New Left Review* 55, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2009.
- Harvey, David, *A brief history of neoliberalism*, Oxford University Press, 2005.
- Krugman, Paul, "What to Do", *The New York Review* 55, 18/12/2008.
- Mandel, Ernest, *Long Waves of Capitalist Development*, Verso, 1995 (πρώτη έκδοση 1984).
- Μαντικίδης, Τ., «Οι απώλειες των μετοχών έγραψαν ιστορία», *Το Βήμα* 8/3/2009.
- Μαρξ, Καρλ, *Grundrisse*, τ. Α', Στοχαστής, 1989.
- Μαρξ, Καρλ/Φρήντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Ερατώ, 1997.
- Meacham, John/Evan Thomas, "We Are All Socialists Now", *Newsweek* 16/2/2009.
- Σταμάτης, Γιώργος, *Προβλήματα μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας*, Οδυσσέας, 1986.
- Τρίτη Διεθνής, τα τέσσερα πρώτα συνέδρια, Εργατική Πάλη, 2007.
- Τρότσκι, Λέων, «Η διεθνής οικονομική κρίση και τα καθήκοντα των κομμουνιστών», εισήγηση στο 3ο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς (www.marxists.org).
- Quatrepoint, Jean-Michel, *La crise globale*, Mille et une nuits, 2008.

José Clemente Orozco. Θεοί του σύγχρονου κόσμου. Panel 12
από τη σειρά «Το έπος της Αμερικής», 1932-34.